

**KOOPKRACHT EN INDEXKOPPELING
DE BRUSSELSE LEVENSTANDAARD
TIJDENS EN NA DE EERSTE
WERELDOORLOG, 1914-1925**

door

Peter SCHOLLIERS

Centrum voor Hedendaagse Sociale Geschiedenis — V.U.B.

Toen de eerste wereldoorlog uitgewoed was en iedereen de wonden likte, was het duidelijk dat Europa met een totaal ontrederd en verouderd economisch potentieel de heropbouw diende aan te pakken. Naast de chaos op landbouw-, industrieel en handelsgebied baarde de monetaire wanorde evenwel de grootste zorgen. De geldmassa was o.a. wegens de uitermate sterk gestegen oorlogsuitgaven fel toegenomen, wat stijgende groothandelsprijzen ten gevolge had (1). Deze inflatie op de wereldmarkt ging gepaard met nationale inflaties, die schommelden naargelang de binnenlandse economische omstandigheden. België werd zeer hevig door de inflatie tijdens, maar vooral juist na de oorlog getroffen. Het land had in 1920 te kampen met een stijging van kleinhandelsprijzen van 371% t.o.v. 1914, terwijl Frankrijk en Italië een stijging van 220% kenden, Groot-Brittannië van 155% en de Verenigde Staten van Amerika van amper 107% (2). Nu waren prijsfluctuaties tijdens en juist na crisisperiodes geen nieuw fenomeen. De Belg was, net als de Brit en de Fransman, vertrouwd met stijgende prijzen en wist dat deze vroeg of laat tot een reeds gekend peil zouden terugkeren. Zo gebeurde het bvb. in de

(1) P. GUILLAUME en P. DELFAUD, *Nouvelle histoire économique*, tome 2, *Le XXe siècle*, Paris, 1976, p. 25.

(2) *Arbeidsblad — Revue du Travail, Bulletin du Ravitaillement*, juni 1920, p. 336. *Het Arbeidsblad* kon onmogelijk de Duitse naoorlogse inflatie volgen, daar deze van dag tot dag rampzaliger werd. In juni 1921 bvb. lagen de prijzen 14 x hoger dan in 1913, terwijl in november 1921 het prijspeil 31 x hoger was! (in : A. RIVAUD, *Les crises allemandes, 1919-1931*, Paris, 1932, p. 66).

duurte jaren 1855-56 en 1876-77. De 19de eeuw werd immers gekenmerkt door een muntstabiliteit die tot in de 18de eeuw teruggreep en die inhield dat de frank van 1912 dezelfde waarde als die van 1835 had. Men was er gedurende de oorlog dan ook van overtuigd dat de prijzen na de wapenstilstand op het niveau van 1913 zouden terugvallen. Niets bleek echter minder waar. België werd in de jaren 1916-1920 gekonfronteerd met een totaal nieuw verschijnsel, nl. een hollende inflatie die de min of meer stabiele prijzen voorgoed tot het verleden deed behoren.

Omdat men verwachtte dat de prijzen op een laag niveau zouden terugvallen, voelde het patronaat er zich tijdens en dadelijk na de oorlog NIET toe verplicht de lonen aan te passen. De tegenstelling die er aldus ontstond tussen lonen op een vooroorlogs niveau en de inflatoire prijzen, zorgde voor erbarmelijke levensomstandigheden. Deze dolle prijsstijgingen leidden in januari 1920 tot het opstellen van een index van kleinhandelsprijzen, waaraan het loon kon gekoppeld worden om de koopkracht in stand te houden. De techniek van prijskoppeling bleek een nuttige maatregel om sociale wrijvingen te voorkomen. De index bezorgde vakbeweging en patronaat immers een maatstaf om het loonpeil van 1914 tot het prijsniveau van 1920 op te trekken maar vooral om het loon met de prijsschommelingen te laten evolueren. Hoewel deze techniek tamelijk vlug en algemeen in de Belgische nijverheid ingang vond (3), waren er heel wat categorieën arbeiders die geen loonindexering kenden (ongeschoolden, arbeiders uit kleine industrieën). Daar Brussel heel wat van dergelijke arbeiders herbergde (4), leek deze stad ons de aangewezen plaats om te onderzoeken hoe de levensstandaard van een groot deel van de arbeiders evolueerde. Dit onderzoek behandelt twee vragen : in welke mate bleven de lonen tijdens en juist na de oorlog op de fel gestegen kleinhandelsprijzen achter en hoe evolueerden het loon en de koopkracht van arbeiders die geen indexkoppeling genoten.

(3) De eerste C.A.O. op basis van loonindexering werd reeds in maart 1920 gesloten.

(4) Het "Town Report" van de Britse *Board of Trade* vermeldde dat "the local industries, as a rule, are split up among a considerable number of firms, each employing only a small number of hands", in : *Cost of living in Belgian Towns. Town Reports : Brussels*, London, 1910, p. 9.

De prijs- en loonbeweging moet uiteraard gesitueerd worden in de economische en sociale context van de onderzochte jaren. Hoewel het niet in onze bedoeling ligt uitvoerig deze aspecten te bespreken, wensen we toch aan de hand van enkele indicatoren de economische en sociale evolutie te belichten. Volgende tabel en grafiek geven een beeld van de economie van het land tussen 1913 en 1926.

TABEL 1 :

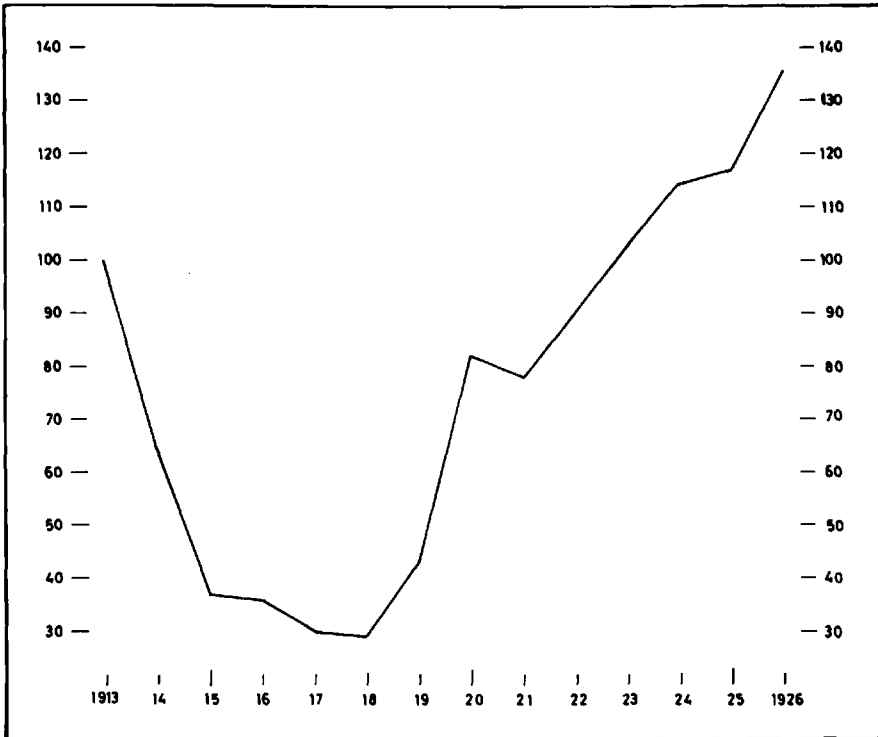
INDICATOR VAN DE ECONOMISCHE BEDRIJVIGHEID
1913-1926 (1913=100) (5)

1913	100		1920	82
1914	64		1921	78
1915	37		1922	90
1916	36		1923	103
1917	30		1924	114
1918	29		1925	117
1919	43		1926	136

(5) Deze meter werd voor de jaren '14-'18 opgesteld op basis van productiecijfers van steenkool, staal, ijzer, bier en suiker. Voor de periode 1919-1926 werden cijfers voor dezelfde sectoren gebruikt plus gegevens over de boterproductie, het verbruik van wol, de productie van de katoenspinnerijen, de export, de binnenscheepvaart, het aantal binnenkomende ton in de Antwerpse haven, het reizigersvervoer van de N.M.B.S. en het aantal verhandeld stuks vee. Bronnen : *Annuaire Statistique de la Belgique*; G. DE LEENER, *L'Agriculture; l'industrie*, in : E. MAHAIM, *La Belgique restaurée*, Bruxelles, 1926; F.X. VANHOUTTE, *L'évolution de l'industrie textile en Belgique et dans le monde*, Leuven, 1949; B.R. MITCHELL, *European Historical Statistics*, London, 1975. Een analoge beweging als bij onze index werd door F. Baudhuin (*Histoire économique de la Belgique, 1914-1939*, dl. II, p. 442) en H. van der Wee en K. Tavernier (*De Nationale Bank van België en het monetaire gebeuren tussen de twee wereldoorlogen*, Brussel, 1975, p. 412) vastgesteld.

GRAFIEK 1 :

INDEX VAN DE ECONOMISCHE BEDRIJVIGHEID
1913-1926 (1913=100)

De Duitse bezetting in het najaar van 1914, deed de economische activiteit met bijna 40% afnemen. Gedurende de verdere oorlogsjaren brandde het economische leven op een steeds lager pitje om in 1918 een dieptepunt te bereiken. Het economisch herstel kwam traag op gang tengevolge van de verwoestingen (6) en de schaarste

(6) De totale schade werd op 4 miljard frank geschat (muntwaarde van 1914), in : *Annuaire Statistique, 1915-1919*, p. 112.

aan grondstoffen en arbeidskrachten. In 1919 was de economische activiteit in vergelijking met 1913 tot de helft gereduceerd, terwijl 1920 zich heel wat gunstiger aankondigde. Een naoorlogse deflatoire wereldcrisis vertrokken in de V.S.A., trof Europa in 1921, waardoor de Belgische economie een lichte teruggang vertoonde. 1922 luidde de definitieve naoorlogse take-off in om in 1923 het vooroorlogs peil te overschrijden. 1924 zette de groei verder, maar in 1925 kunnen we van een stagnatie gewagen. De jaren 1926-1929 gelden doorgaans als een "boom"-periode, wat op onze curve duidelijk te merken is. De financiële-economische crisis van '29-'30 stelde een einde aan deze gunstige jaren.

De economische bedrijvigheid te Brussel week tijdens de oorlog niet van de nationale evolutie af. Het "Arbeidsblad" vermeldt hoe het Brussel tijdens en na de oorlog verging (7). Alle activiteit stopte in augustus 1914 en hernam traag in 1915. Bepaalde Brusselse sectoren (o.a. drukkerij en kledingsnijverheid) leverden gedurende 1915 en 1916 zelfs bevredigende resultaten. De wintermaanden van 1916 kondigden de crisis van de twee laatste oorlogsjaren aan : enkele sectoren hielden op te bestaan (katoenindustrie, hoedenmakers, handel in wollen goederen), andere draaiden met de helft van het personeel (gieterij en maaldery), terwijl nog andere takken circa 15 à 20% van hun arbeiders tewerk stelden (slotenmakerij en ijzerwaren). In de bouwsector — sinds lang een dominerende activiteit in het Brusselse — werkten in 1916 5% van de ondernemingen, in 1917 10% en in 1918 8%. De moeilijke naoorlogse jaren bleven langer in Brussel aanslepen dan doorgaans in het land het geval was. De Brusselse nijverheden, vele kleine ondernemingen van allerlei aard, kenden alle een verschillend hervattingstempo, wat op de gehele Brusselse economie remmend werkte. Waar in 1920 en 1921 de resultaten van de Henegouwse steenkoolmijnen, de Luikse metaalnijverheid, de Gentse textielindustrie en het Antwerpse havenverkeer bevredigend werden bevonden, vinden we bij de Brusselse industrieën volgende notities : "Ateliers de mode : période d'incertitude et d'attente; industrie du livre : les patrons se plaignent du manque de commandes; tailleurs : activité presque nulle, chômage partiel; bâtiment : le nombre des chômeurs ne décroît pas, beaucoup d'émigrants". De Brusselse nij-

(7) "Le travail en Belgique de 1914 à 1918. III. Région de Bruxelles", par A. GLIBERT, in : *Revue du travail*, 1919, pp. 104-137.

verheid verbeterde in 1922 ("La situation s'améliore dans le bois et le bâtiment"), om in 1923 a.h.w. open te bloeien. De belangrijkste nijverheden stelden het buitengewoon goed : "tailleurs : beaucoup d'ouvrages dans tous les ateliers; bois et bâtiment : le travail est général; imprimerie : il y a abondance de travail !". Dergelijke gunstige vermeldingen troffen we voor andere regio's van het land niet aan. 1924 en 1925 gaven hetzelfde beeld : Brussel stelde het doorgaans beter dan België (8).

We kunnen dus besluiten dat de Brusselse economische ontwikkeling na de oorlog afweek van de nationale evolutie : een trager herstel, gevolgd door een erg gunstige periode (vanaf circa 1923).

De economische chaos tijdens en na de oorlog zorgde uiteraard voor verscherpte sociale tegenstellingen die zich vanaf november 1918 uitte in nooit eerder geziene stakingsgolven. Tijdens de oorlog bestond er reeds een duidelijke sociale ontevredenheid die af en toe tot stakingen aanleiding gaf, maar waarvan er geen statistische sporen overbleven (9).

(8) *Revue du travail*. "Marché du travail". Maandelijks werd per regio een overzicht gegeven van alle sectoren van de Belgische economie, wat een primordiale bron betekent voor de sociale en economische evolutie vanaf het ontstaan van het arbeidsblad (1896).

(9) ... "et les salaires augmentaient de 80% à la suite d'une grève en 1916". *Revue du travail. Le travail en Belgique de 1914 à 1918. Région de Bruxelles, Chapeliens*, p. 109.

TABEL 2 :

AANTAL STAKINGEN IN BELGIE (10)

	aantal stakingen	aantal stakers	Resultaat van de staking		
			ten gunste arbeiders (%)	ten gunste patronaat (%)	door overleg beslist (%)
1913	162	16.000	-	-	-
1919	336	178.778	15,5	21,4	71,3
1920	506	330.141	36,0	30,7	33,9
1921	252	148.828	31,8	34,1	34,1
1922	169	110.015	27,2	31,3	41,5
1923	164	111.220	28,0	31,6	40,4
1924	186	88.455	24,2	41,9	33,9
1925	108	81.000	-	-	-

De stakingsbeweging bereikte in 1920 een hoogtepunt, niet enkel wat het aantal stakingen, maar zeker wat het aantal stakers betreft. Na dat jaar nam de beweging tot 1925 af. De stakingen kenden een wisselend sukses. 1920 mag in dat opzicht als een "goed jaar" aanzien worden : 36% van de stakingen kenden onmiddellijk gunstige gevolgen voor de arbeiders. 1924 daarentegen zag een erg hoog percentage ten voordele van het patronaat eindigen. Opvallend is ook het aantal stakingen (71%) dat in 1919 door overleg eindigde. De pas opgerichte paritaire commissies waren hiervoor waarschijnlijk verantwoordelijk (11).

De oorzaken van de stakingen draaiden rond drie polen : loon, achturedag en erkenning van de vakbeweging. Deze eisen werden uiteraard door de vakbonden gesteund, die hun volle gewicht in de strijd gooiden. Hun ledenaantal zorgde er overigens voor dat dit geen gering gewicht was !

(10) M. GOTTSCHALK, "Le travail", in : E. MAHAIM, *La Belgique restaurée*, Bruxelles, 1926, 6e partie, p. 317.

(11) De eerste paritaire commissie werd op 3.4.1919 door de eerste minister opgericht, tussen de Henegouwse metaalbewerkeren en het patronaat. Vijf andere commissies ontstonden in 1919, 6 in 1920 en 2 in 1921.

TABEL 3 :

AANTAL VAKBONDSLEDEN (12)

	Syndic. Commiss. (Social.)	A.C.V.
1913	129.177	102.177
1919	629.736	.
1920	718.410	156.631
1921	698.340	200.202
1922	618.871	186.668
1923	595.000	186.668
1924	577.875	172.841

Het is duidelijk dat de stakingsgolf en de sterk staande syndicaten na de oorlog voor totaal nieuwe sociale verhoudingen zorgden. Het patronaat zag zich verplicht het vakverbond als evenwaardige onderhandelaar te aanvaarden, wat resulteerde in talrijke paritaire commissies en collectieve arbeidsovereenkomsten (13). De vakbonden en de stakingen beïnvloedden het loonpeil uitermate sterk.

DE PRIJSEVOLUTIE

Bij het verzamelen van prijzen stellen zich twee belangrijke problemen : de keuze van de goederen en de vindplaats van de prijzen. De keuze is vlug gemaakt : we wensen zo volledig mogelijk te zijn door niet enkel prijzen van de meest elementaire waren op te nemen, maar door een uitgebreid consumptiepakket met tal van goederen en diensten te verzamelen. We moeten niettemin rekening houden met het consumptiepatroon van een doorsnee arbeider anno

(12) M. GOTTSCHALK, o.c., p. 315.

(13) Niet iedereen in de arbeiderswereld was voor sociale (en politieke) samenwerking te vinden. De medewerking van de B.W.P. aan de regering, het A.E.S. voor mannen met de sterke socialistische aanwezigheid in het parlement als gevolg en de overeenkomsten met het patronaat werd door sommigen als verraad aan de klassenstrijd aanzien. De oprichting van de kommunistische partij in 1921 was een directe reactie tegen deze gang van zaken.

1920. Onze keuze wordt helaas door het beschikbare bronnenmateriaal beperkt. Gepubliceerde prijzenreeksen vormen een zeldzaamheid, vooral dan wanneer lokale prijzen worden gezocht. De "Annuaire Statistique", waarin sinds 1871 vleesprijzen per kilogram op de belangrijkste Belgische markten werden genoteerd, vormt een belangrijke bron. De "Revue du travail" verschaft sinds 1896 lokale prijzen van de belangrijkste levensmiddelen, terwijl het "Bulletin Supérieur d'agriculture" sinds circa 1850 (sporadisch) landbouwprijzen opgeeft. Vanaf 1920 beschikken we over de index van kleinhandelsprijzen die bekomen werd door een enkelvoudig rekenkundig gemiddelde van de prijsindices van 59 gemeenten. Slechts van de grootste agglomeraties werden de indexcijfers voor 56 consumptiegoederen gepubliceerd (14). De oogst is dus betrekkelijk mager. Uitgebreide prijzenreeksen kunnen daarentegen d.m.v. rekeningen van instellingen achterhaald worden. We gebruiken de archieven van de Brusselse Burgerlijke Godshuizen, die prijzen voor uiteenlopende goederen bevatten. De aankopen gebeurden continu voor een groot aantal instellingen zodat we over homogene en doorlopende cijferreeksen beschikken (15). Het systeem van aanbestedingen stelde het bestuur van de godshuizen in staat de goedkoopste keuze uit de aanbiedingen te maken. De genoteerde prijzen uit deze bron liggen bijgevolg lager dan de prijzen die de arbeider in de winkel op de hoek van de straat diende te betalen. De laatste bronnen tenslotte, zijn de prijslijsten van de Brusselse grootwarenhuizen (16). Maandelijks publiceerden de grootwarenhuizen tarieven van hun koopwaar. Helaas

(14) De index van kleinhandelsprijzen werd sinds januari 1920 in het *Arbeidsblad — Revue du travail* gepubliceerd. Hij was een enkelvoudig gemiddelde van 56 produkten in 59 localiteiten genoteerd. Naast de nationale index, werden 4 lokale indices gepubliceerd (agglomeraties Antwerpen, Brussel, Gent en Charleroi).

(15) Archief O.C.M.W. Rekeningen-Facturen, 1914-1925. Mevr. P. Vanden Eeckhout bezorgde ons huishuren van een dertigtal huizen, behorend aan de Burgerlijke Godshuizen, zodat we ook voor onze kleine huishuurindex op de archieven van het O.C.M.W. beroep doen.

(16) Een Frans onderzoeksteam, o.l.v. J. Fourastié, baseerde uitgebreide reeksen op catalogi van Parijse grootwarenhuizen. Cfr. *Prix de vente et prix de revient. Recherches sur l'évolution des prix en période de progrès technique*, Paris, 1958.

worden dergelijke publicaties weinig bewaard. Het Brusselse Stadsarchief herbergt echter een fonds "Documentatie over Brussel" waarin catalogi-prijslijsten van de Brusselse "Union Economique" van de jaren 1911-1914 en 1922-1927 voorhanden zijn (17). We treffen hierin voedingsprijzen naast prijzen van luxeartikelen en huishoudbenodigdheden aan, wat ons in staat stelt vanaf 1922 de prijsevolutie van een buitengewoon groot goederenpakket te volgen. In totaal werd de prijs van 106 goederen en diensten verzameld, verdeeld als volgt (18) :

I. Voeding	51 produkten	(49%)
II. Kleding	11 produkten	(10,4%)
III. Verlichting en verwarming	8 produkten	(7,2%)
IV. Woning	25 produkten	(23 %)
V. Varia	11 produkten	(10,4%)
	<hr/>	
	106	100%

We verkeren echter niet in de mogelijkheid voor elk jaar de prijs van een dergelijk hoog aantal produkten te volgen. Het laagste aantal prijzen noteren we voor 1916, hoewel we nog steeds 54 goederen opnemen.

De volgende stap in het onderzoek naar de prijsevolutie, is de omrekening van de prijs van elk produkt in een index, met april 1914 als basismaand. We kunnen zodoende gemakkelijk een algemene index berekenen, die ons dadelijk toelaat het prijsniveau van een groot aantal goederen in Brussel tussen 1914 en 1926 te onderzoeken. Dergelijke index geeft in de verhouding loon-prijs een meer correcte en vollediger benadering van de koopkracht, dan het toetsen van het loon aan slechts enkele basisprodukten. We becijferen twee indices : een enkelvoudige index d.m.v. het rekenkundig gemiddelde van alle prijzen, en een gewogen index, waarbij wordt rekening gehouden met het relatieve belang van elk produkt in het consumptiepatroon van de arbeider.

(17) S.A. Brussel, Fonds Documentatie over Brussel, Bundels 91, 92 en 93.

(18) Prijzen van goederen en diensten worden in bijlage gegeven. De archieven van de Burgerlijke Godshuizen zorgden voor 58 goederen, de prijslijsten van de Union Economique voor 62 goederen, waarvan er sommige de eerste prijzenreeks overlaptten. Enkele losse prijsgegevens werden uit de officiële publicaties gehaald.

We becijferen eerst de enkelvoudige index, waarbij wel enig voorbehoud dient gemaakt omdat de samenstelling van het opgenomen prijzenpakket varieert. Grosso modo kunnen we op basis van het aantal genoteerde prijzen twee periodes onderscheiden : de eerste periode omvat de jaren 1915-1921 en de tweede loopt tot 1925. Prijzen uit de catalogi van de "Union Economique" zorgen vanaf 1922 voor het groter aantal waren. Beide perioden vertonen een erg homogene samenstelling. In de jaren 1915-1921 noteerden we prijzen van de meest essentiële behoeften (brood, aardappelen, huishuur, steenkool, ...), naast prijzen van minder noodzakelijke waren (chocolade, krant, ...). Voor de volgende periode werden, op enkele waren na, alle prijzen behouden, gevoegd bij vnl. prijzen van waren van minder belang (thee, sigaretten, verf, ...). Het aantal genoteerde goederen in 1914 ligt zo hoog omdat alle opgenomen waren voor de gehele periode 1914 als basisjaar hebben. 1926 tenslotte, is al met al het minst betrouwbare jaar : we ontbreken prijzen van enkele basisprodukten (aardappelen, boter, melk, eieren, gas).

TABEL 4 :

**ENKELVOUDIGE INDEX VAN BRUSSELSE PRIJZEN, 1914-'26
(1914 = 100)**

	index	aantal produkten		index	aantal produkten
1914	100	106	1921	475	59
1915	131	59	1922	451	93
1916	191	54	1923	460	91
1917	341	55	1924	522	91
1918	520	55	1925	550	91
1919	489	59	1926	749	71
1920	541	55			

GRAFIEK 2 :

BRUSSELSE ENKELVOUDIGE PRIJSINDEX, 1914-1926
(1914 = 100)

Tabel 4, uitgedrukt in grafiek 2, geeft het verloop van het Brusselse prijspeil weer. Het eerste jaar van de Duitse bezetting deed de prijzen nog niet uitzinnig stijgen. De prijzen lagen in '15 circa 30% hoger dan het jaar voordien. Deze stijging werd niet als abnormaal ervaren, maar de monetaire wanorde baarde daarentegen wel

zorgen. Van bij de inval verdween de munt uit het betalingsverkeer, was het inwisselen van biljetten bij de Nationale Bank onmogelijk, werd een verplichte koers voor vreemde valuta gedecreteerd en werd alle krediet bij de kruidenier geweigerd (19). In 1915 vormden de prijsstijgingen derhalve niet hét probleem, doch wel de monetaire chaos. In 1916 was het prijsniveau van 1914 bijna verdubbeld (een stijging van 91%). Vooral het stockeren van goederen lag aan de basis van deze stijging. Anders was het gesteld in 1917. Vanaf dat jaar liet de schaarste van goederen zich sterk gevoelen. Zij leidde tot plotse en felle prijsstijgingen. De index bereikte 341 punten. Vrees voor hongersnood deed tal van mensen zoveel mogelijk produkten kopen wat, gezien het lage aanbod, nogmaals de prijzen een ruk in de hoogte stuurde. Tegelijkertijd werden de eerste sporen van inflatie zichtbaar. De geldomloop steeg immers aanzienlijk. Naast de biljetten van de Nationale Bank en van de Generale Maatschappij (20), circuleerden zowat 4 miljoen DM., met een verplichte koers van 1,25 frank (21). Deze geldexpansie versus de schaarse markt legde de basis voor een hollende inflatie in de naoorlogse jaren (22). Het prijsniveau bereikte in 1918 520 punten. De prijzen lagen dus 5,2 x hoger dan vóór de oorlog. Acute schaarste o.a. wegens de geallieerde blokkade en inflatie zorgden voor dit hoge niveau. Terloops dient hier opgemerkt dat onze prijzen betrekkelijk laag liggen, daar we voor de oorlogsperiode enkel prijzen van de Burgerlijke Godshuizen noteerden, instellingen die genoten van uitgebreide leveringen door het Nationaal Comité (dit Comité voorzag in beperkte mate in de meest primaire noden). Beschikten we over de prijzen die op de zwarte markt van toepassing waren, dan zou het prijspeil nog hogere toppen scheren (23). In november 1918 werd in de algemene euforie gehoopt dat het prijsniveau geleidelijk tot het vooroorlogse peil zou terug-

(19) E. MAHAIM, *La fortune et le bien-être*, in : E. MAHAIM, o.c., p. 577.

(20) Het emissie-monopolie werd van 24.12.1914 tot november 1918 aan de Nationale Bank ten voordele van de "Société Générale" onttrokken. F. BAUDHUIJN, o.c., p. 52.

(21) F. BAUDHUIJN, *Histoire économique de la Belgique, 1914-1939*, Bruxelles, 1946, p. 52.

(22) V. JANSSENS, *De Belgische Frank, anderhalve eeuw geldgeschiedenis*, Brussel, 1975, p. 169.

(23) Volgens de *Revue du travail*, mei 1919, p. 295, bereikte de maximum-prijs van kleinhandelswaren in 1918 index 1.807,83 !

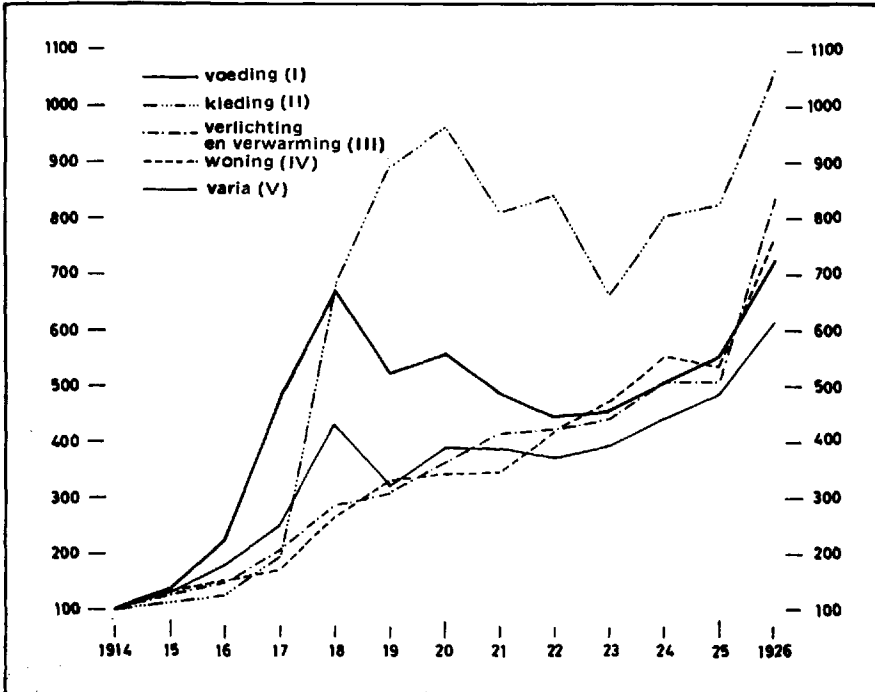
vallen. De prijsdalingen gedurende de eerste zeven maanden van '19 sterkten deze overtuiging in hoge mate. De index daalde met 31 punten (bijna 6%) wegens het wegvallen van het voedingstekort. Deze daling was echter kortstondig. Reeds op het einde van 1919 deed er zich een hausse voor, die in 1920 uitliep op een absoluut duurtepunt. Het is niet toevallig dat de index van kleinhandelsprijzen in januari van dat jaar het licht zag. De nood was immers brandend gezien de hevige stakingsgolven en de algemene sociale onrust. De oorzaak van de stijgende prijzen in 1920 kan volledig op naam van de inflatie worden geschreven. De buitensporige hoge vraag, gesterkt door een even buitenmatige geldomloop bleef onbeantwoord door een zich herstellende en nog zwakke economie. Deze hollende inflatie nam wegens de deflatoire crisis in 1921 een einde. Het prijsniveau bereikte een relatief laag punt (index 475), dat in het jaar daarop nog verder tot 451 punten daalde. Deze baisse bleek eveneens tijdelijk. Vanaf 1923 zette de stijging van de prijzen zich door om in 1926 te culmineren in index 750 ! De muntontwaarding van de frank, vooral t.o.v. de dollar en het pond, lag aan de basis van de hernieuwde stijging van de kleinhandelsprijzen.

Gedurende deze periode werd de prijsgeschiedenis gekenmerkt door felle stijgingen die aan drie fenomenen te wijten waren. Achtereenvolgens jaagde de schaarste, dan de hollende inflatie en tenslotte de devaluatie de prijzen de hoogte in. Elke etappe in de stijgingen werd door een periode van baisse onderbroken (1919, 1921-1922).

De evolutie van de verschillende componenten van de eenvoudige index die we zelf berekenden, verdient enige aandacht. Het blijkt dat de voedingswaren tijdens de oorlog het felst door prijsstijgingen getroffen werden, terwijl kledingsartikelen na de oorlog sterk in prijs stegen.

GRAFIEK 3 :

PRJSEVOLUTIE VAN DE ONDERDELEN VAN DE
ZELFBEREKENDE INDEX

De curve van de voedingswaren lag van '14 tot '18 het hoogst. Na het einde van de oorlog vertoonde de curve tot circa 1923 een dalende trend om dan opnieuw te stijgen. Aan kledingsartikelen bleek bij het begin van de oorlog geen gebrek : tot 1917 waren de prijsstijgingen gematigd. In de laatste oorlogsjaren schoten de prijzen van kleding met een ruk de hoogte in om het prijspeil van voedingswaren te overtreffen. Vanaf dat jaar evolueerden deze prijzen doorlopend

op het hoogste niveau. 1920 vormde een uitgesproken duurtejaar (index 961 !), waarna een baisse begon met in '23 een dieptepunt. 1924 zette ook hier de stijging opnieuw in. De prijscurven van de posten "woning" en "verlichting en verwarming" verliepen veruit op parallelle wijze. Merkwaardig is wel dat deze posten een continue stijging vertoonden, zonder enige onderbreking in 1919 of 1921/22. We menen dat dit prijsgedrag te verklaren valt door enkele minder marktgebonden produkten, zoals gas, electriciteit en huishuur. De prijscurve van de post "varia" tenslotte, volgde tijdens de eerste oorlogsjaren de prijsevolutie van de voedingswaren. 1918 vormde een topjaar, doch nadien viel het prijsniveau geleidelijk tot het laagste van de verschillende onderdelen van de index.

Vanaf 1920 dringt een vergelijking tussen onze index en de officiële index van kleinhandelsprijzen voor de Brusselse agglomeratie zich op.

TABEL 5 :

VERGELIJKING ENKELVOUDIGE INDEX MET DE
OFFICIELE INDEX, 1919-1926

	enkelvoudige index	officiële index (Brussel)	verschil
1914	100	100	-
1919	489	346 (24)	143
1920	541	469	72
1921	475	424	51
1922	451	395	56
1923	460	442	18
1924	522	522	-
1925	550	548	2
1926	749	642	107

(24) Strikt genomen is het indexcijfer voor 1919 geen officieel cijfer. Het is het resultaat van voorbereidende proeven, ondernomen vanaf mei 1919 in Brussel, Antwerpen en Charleroi. Op basis van deze proeven werd het nationaal onderzoek gebaseerd. Bron : *Revue du travail*, 1919 e.v.

De hoofdbeweging van beide indices is identiek : 1920 vormt een duurtejaar dat pas in 1924 werd geëvenaard. Niettemin vertoont onze index in bepaalde jaren (1919-1922 en 1926) een grotere prijsstijging dan de officiële. De procentuele verdeling van de opgenomen goederen geeft hiervoor een eerste verklaring (25) :

	officiële index (%)	door ons bere- kende index (%)
voeding	58	49
kleding	23	10
verlichting/verwarming	8	7
woning	9	23
varia	2	10
	100	100

Voedings- en kledingsartikelen werden in grotere getale in de berekening van de officiële index opgenomen, terwijl dit net andersom was voor de posten "woning" en "varia". Hoofdoorzaak van de soms grote afwijkingen is ongetwijfeld het verschil in de aard en in het aantal opgenomen goederen (56 voor de officiële index, van 54 naar 91 voor onze index). Zo we aan onze index de prijzen ontleen die eveneens in de officiële index zijn opgenomen — we hernemen dus in feite de berekening van de officiële index a.h.v. de prijzen waarover we beschikken — verkrijgen we twee bijna dezelfde indices (de gemiddelde afwijking bedraagt amper 15,8 punten). Deze vaststelling leidt tot het interessante besluit dat het soms hogere peil van onze index bereikt werd door goederen die NIET in de officiële index werden opgenomen. M.a.w., onze index ligt op een hoger peil, omdat er rekening werd gehouden met meer prijsgevoelige artikelen, zoals bvb. fruit, kaas, bloem, ingeblikte eetwaren, kruiden en huishoudartikelen. We raken hier meteen één van de fundamentele kritieken van de tijdgenoot op de index van kleinhandelsprijzen : het ontbreken van enkele belangrijke goederen of diensten. Bovenstaande bewijst dat deze kritiek geenszins ongegrond was. Daarentegen convergeren de

(25) Voor beide indices werd dezelfde berkeningswijze toegepast (rekenkundig gemiddelde), zodat hier geen oorzaak van verschil kan schullen.

indices voor de jaren 1923, '24 en '25, wat eerder wijst op een realistisch functioneren van de officiële index. Dit parallellisme deed zich echter enkel voor tijdens een periode van relatief rustig prijsgedrag en eindigde in 1926, toen de prijzen de hoogte inschoten. Hieruit blijkt dat de officiële index te weinig en geen erg prijsgevoelige goederen opnam. Fruit bvb. fungeert niet in de index. De prijs van dergelijke waren schommelde veel sterker dan die van bvb. azijn of bier.

Uit dit alles kunnen we besluiten dat de index van kleinhandelsprijzen goed functioneerde tijdens rustige prijsperiodes maar enigszins in gebreke bleef in woelige tijden. We verklaren dit door het relatief laag aantal opgenomen waren en het ontbreken van prijzen van enkele prijsgevoelige goederen (26). Deze vaststelling houdt een ernstige kritiek op de officiële index in. Bij de grote prijsstijgingen van 1926 bvb. steeg de officiële index bijna met 100 punten, terwijl onze index met 200 punten omhoog ging. De kosten van de levensduurte werden dus door de officiële index geminimaliseerd, met als gevolg o.a. een kleine loonaanpassing voor geïndexeerde lonen.

*
* * *

Een gewogen (of samengestelde) index is voor de berekening van de koopkracht geschikter dan de enkelvoudige. De gewogen index houdt rekening met het consumptiepatroon van de arbeider en kent in de berekening bvb. een grotere waarde toe aan voedingswaren dan aan luxegoederen. Wegers of wegingscoëfficiënten, die overeenkomen met de uitgaven voor de verschillende posten in het gezinsbudget, worden hiertoe aangewend. Voor het opstellen van de gewogen index moeten we derhalve beschikken over het gezinsbudget van de jaren twintig. Het probleem van de ponderatie (of weging) stelde zich eveneens bij de officiële index. De knoop werd toen doorgehakt door het ontwerpen van een tweede index, waarin rekening

(26) Hoewel de huidige (gewogen) index heel wat meer goederen bevat, is de controverse omtrent prijsgevoelige waren niet opgelost. De dure aardappelen in de zomer van 1976 bvb. werden gedurende een bepaalde tijd uit de berekening gehouden.

werd gehouden met de consumptiegewoonten van de arbeider (27). A. Julin, samen met de socialistische minister J. Wauters de grote promotor van de index van kleinhandelsprijzen, wees herhaaldelijk op het feit dat er in de officiële index wel een ponderatie was, maar "une pondération invisible" (28). Deze index noteerde immers een veel groter aantal voedingsprijzen dan prijzen van huishoudartikelen, wat reeds een summierere weging inhoudt. Op dergelijke wijze is ook onze enkelvoudige index een gewogen index. Maar noch de officiële index, noch onze index geven een juiste ponderatie van het consumptiepatroon van de arbeider weer. Uit resultaten van een enquête van 1921, leidde A. Julin volgend consumptiepatroon af (29) :

	1921 (%)
I. Voeding	66,8
II. Kleding	13,4
III. Verlichting/Verwarming	6,1
IV. Woning	7,8
V. Varia	5,9
	<hr/>
	100,0

Uit deze cijfers blijkt onmiddellijk dat beide indices geen realistische weging inhouden (cfr. percentages van "onzichtbare ponderatie hoger in de tekst).

Uitgaande van de resultaten van de enquête over de gezinsuitgaven in 1921, stellen we onze wegingscoëfficiënten op. We moeten allereerst over wegers voor de verschillende posten beschikken. In de post "voeding" speelt brood bv. een grotere rol dan hespenworst. Voor de wegingscoëfficiënten in deze post zijn er geen problemen. Het budgetonderzoek van 1921 geeft een gedetailleerde indeling van

(27) Deze index ("Coût de la vie") bestond vanaf 1921 en omvatte o.a. huishuren. Daar vakbonden noch patronaat deze index bij hun akkoorden wensten aan te wenden, raakte hij in onbruik.

(28) A. JULIN, "La réforme de l'index des prix de détail", in : *Revue du travail*, mai, 1932, p. 6.

(29) A. JULIN, "Principaux résultats d'une enquête sur les budgets d'ouvriers et d'employés en Belgique (1928-1929)", in : *Revue du travail*, avril, 1931, p. 391, tableau XXI.

de uitgaven, waaruit we volgende wegers afleiden (30) :

I. Wegers voeding :	brood en bloem :	15,2	
	vlees :	13,8	(runds-, varken-, schapenvlees, spek, hespenworst)
	boter en margarine :	15	
	zuivelprodukten :	11,1	(eieren, melk en kaas)
	drank :	5,1	(koffie, bier, cichorei, wijn)
	aardappelen :	6	
	groenten :	2,7	(bonen, erwten, wortelen en erwten in blik)
	rest :	31,1	(overige voedingsprod.)
		<hr/>	
		100,0	

Wat de wegers van de andere bestedingsposten betreft, beschikken we niet over dergelijke informatie en moeten we een beroep doen op budgetenquêtes uit de 19de eeuw, die vaak erg gedetailleerde gegevens verstrekken over de verschillende uitgaven (31). We komen aldus tot volgende wegingscoëfficiënten :

II. Wegers kleding :	geen wegers	
III. Wegers verwarming en verlichting :		
	verwarming :	60 (hout, steenkool, gas).
	verlichting :	40 (lucifers, olie, gas, kaarsen, electriciteit) (32)
		<hr/>
		100
IV. Wegers woning :		
	huur :	70
	onderhoud en huish. :	30 (verf, vaatdoek, borstels, spons, zeemvel, bord, koffiepot, schaar, messen, beker, kopje, schrift, schotel)
		<hr/>
		100

(30) Idem, tableau XXII. Het onderzoek geeft resultaten van consumptiepatronen per nijverheidstak. We weerhielden het gemiddelde van sectoren die in Brussel toonaangevend waren.

(31) Cfr. Budgetonderzoeken in G. AVONDTS en P. SCHOLLIERS, *De Gentse textielarbeiders in de 19de en 20ste eeuw. Dossier 5. Gentse prijzen, huishuren en budgetonderzoeken*, Brussel, 1977.

(32) Gezien de relatief kleine waarde van de posten III, IV en V, heeft een verder doorgevoerde weging weinig zin.

V. Wegers varia :	hygiëne :	50	(zeep, kam, tandenborstel)
	ontspanning :	30	(sigaretten, tabak, wijn, porto, krant, jenever)
	vervoer :	20	(treinticket)
		<u>100</u>	

De jaarlijkse berekening per post van uitgave geschiedt vervolgens in drie etappes :

a) de vermenigvuldiging van de index van elk produkt met de overeenkomende weger;

b) de berekening van het gemiddelde van dit resultaat;

c) de som van de gemiddelden delen door 100.

Een voorbeeldje illustreert deze methode. We berekenen de gewogen index voor de post "verlichting en verwarming" in 1918.

verwarming :	cokes :	241 x 60 = 14.460
	hout :	226 x 60 = 13.560
	steenkool :	236 x 60 = 14.160
	gas :	250 x 60 = 15.000
	gemiddelde	<u>14.295</u>

verlichting :	lucifers :	716 x 40 = 28.640
	olie :	391 x 40 = 15.640
	electriciteit :	141 x 40 = 5.640
	kaarsen :	88 x 40 = 3.520
	gas :	250 x 40 = 10.000
	gemiddelde	<u>12.688</u>

$$\text{gewogen index : } 14.295 + 12.688 = \frac{26.983}{100} = 269,83$$

We becijferen de gewogen index aldus voor elke post en voor elk jaar. Na lange berekeningen bekomen we volgende indices per post van uitgave :

TABEL 6 :

GEWOGEN PRIJSINDEX, 1914-1925 (33)

	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
voeding	100	134	215	422	578	477	525	479	417	451	513	604
kleding	100	114	132	191	682	890	961	815	840	660	808	831
verlichting/ verwarming	100	122	137	172	270	301	410	457	429	442	504	504
woning	100	110	116	126	161	185	201	227	237	261	284	308
varia	100	131	180	253	466	450	373	407	331	342	399	426

Zo we tenslotte elke index met de overeenkomende wegers verenigvuldigen (voeding : 66,8; kleding : 13,4; verlichting en verwarming : 6,1; woning : 7,8 en varia : 5,9) verkrijgen we volgende gewogen index van de Brusselse kleinhandelsprijzen :

TABEL 7 :

EVOLUTIE VAN DE GEWOGEN INDEX. VERGELIJKING MET DE ENKELVOUDIGE INDEX, 1914-1925 (1914 = 100)

	gewogen	enkelvoudige	verschil		gewogen	enkelvoudige	verschil
1914	100	100	-	1920	542	541	1
1915	128	131	-3	1921	499	475	24
1916	189	191	-2	1922	455	451	4
1917	343	341	2	1923	457	460	-3
1918	534	520	14	1924	527	522	5
1919	497	489	8	1925	595	550	45

(33) Wegens het ontbreken van enkele belangrijke prijzen (o.a. aardappelen en huishuren) waren we niet in staat de gewogen index in 1926 te berekenen.

De overeenkomst tussen de gewogen en de enkelvoudige index is merkwaardig. De gemiddelde afwijking voor de gehele periode bedraagt amper 8,63 punten en het grootste verschil belooft 45 punten (1925). Dit resultaat roept vragen op omtrent het nut van een gewogen index : vormen de tijdrovende berekeningen een overbodige luxe ? De verhouding loon/prijs zal immers nagenoeg eenzelfde evolutie vertonen. We menen niettemin een nuttige correctie aangebracht te hebben met de berekening van de gewogen index. Bij het berekenen van de koopkracht maken we vanzelfsprekend gebruik van de gewogen index.

DE LOONEVOLUTIE (34)

Zo we de Brusselse prijzen tussen 1914 en 1925 goed konden volgen, dan zien we ons bij het onderzoek naar het loonniveau voor grotere moeilijkheden geplaatst. De totale afwezigheid van officiële loonstatistieken werd pas in 1929 door de Nationale Bank van België verholpen (35). Noch het "Statistisch Jaarboek", noch het "Arbeidsblad" publiceerden regelmatig loongegevens (36). We hoeven dus niet op officiële looninformatie te rekenen en moeten bijgevolg op andere bronnen een beroep doen. Het "Internationaal Arbeidsbureau" boog zich in 1925 over het probleem van de loonevolutie tijdens en na de oorlog. Het "I.A.B." verzocht de Ministeries van Arbeid van enkele landen representatieve lonen te verschaffen. Het Belgisch Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid verstreekte Brusselse lonen van een vijftiental arbeiderscategorieën in de jaren 1914, 1923, 1924 en 1925 (37). Deze lonen vormen het uitgangspunt van ons

(34) We danken Mevr. P. Vanden Eeckhout die met haar ervaring in de 19de-eeuwse Brusselse sociale geschiedenis heel wat materiaal voor dit deel van de studie aanwees.

(35) Gepubliceerd in : *Bulletin d'information et de documentation de la Banque nationale de Belgique*.

(36) Het Franse officiële statistische blad geeft bvb. jaarlijks uitgebreide lonen van verschillende arbeidscategorieën.

(37) *Les Fluctuations des salaires dans différents pays de 1914 à 1925*. B.I.T., Genève, 1926. Verschafft lonen vanaf 1923.

loononderzoek. Het "Arbeidsblad" geeft immers fragmentarische loongegevens van tal van arbeidskategorieën, omgezet in een index met de maand april 1914 als basisperiode. We kunnen aldus bepaalde door het "I.A.B." vermelde lonen met deze lonen aanvullen. Dit is eveneens het geval met publicaties van de "Bourse du travail de Bruxelles", die lonen in 1914, 1921 en 1922 voor een achttal categorieën verstrekken (38). Laatste aanvullende informatie treffen we aan in het "Bulletin communal de la ville de Bruxelles", waarin een gemeenteraadslid ons een tiental lonen van 1914 en 1919 aan de hand doet (39). Tenslotte gebruiken we het budget van de stad Brussel, waarin jaarlijks de lonen voor stadsbedienden en -arbeiders genoteerd staan (40). De hier opgesomde bronnen leveren echter enkel lonen voor de naoorlogse periode. Uit schaarse gegevens uit het "Arbeidsblad" weten we niettemin dat de lonen gedurende de jaren '14-'18 weinig veranderden. Het is echter van het grootste belang te weten in welke mate juist deze lonen op het prijspeil achterbleven. Enkele loongegevens van het personeel van het Sint-Pietershospitaal vullen deze lacune aan (41). Deze verschillende bronnen stellen ons in staat een tamelijk accuraat beeld van het Brusselse loonpeil tussen 1914 en 1925 op te bouwen, met een waaier van lonen uit de belangrijkste Brusselse bedrijfstakken. In bijlage worden alle verzamelde lonen met bronvermelding gegeven. We beperken ons hier tot lonen in enkele representatieve sectoren, uitgedrukt in nettoweeklonen om aldus de verlaging van het aantal werkuren op te vangen.

(38) "Bourse officielle du travail de Bruxelles", gepubliceerd in *Revue Intern. du travail*, april 1923, pp. 628-629.

(39) *Bulletin Communal*, 1919, pp. 1284-1285. "Minimum de salaire pour 1920. Question de M. Vandenbosch".

(40) *Bulletin Communal. Budget de la ville de Bruxelles*, 1914, 1918-1925.

(41) O.C.M.W. Fonds du directeur de l'Hôpital St.Pierre. III. Personnel. A, 17-20, 42.

TABEL 8 :

VERLOOP VAN LONEN VAN ENKELE BRUSSELSE ARBEIDERS
WEEKLONEN IN fr. (Index : 1914 = 100)

	Bouw schrijn- werker		Metaal bank- werker		Hout meubel- maker		Boek boek- binder		Stad werkster		Kleding naaister		Stad ongesch. arbeider	
1914	24,3	100	28,1	100	27,0	100	34,9	100	12,7	100	16,8	100	25,0	100
1915	-	100	-	-	-	-	-	-	-	-	21,0	125	26,9	108
1916	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25,2	150	26,9	108
1917	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25,2	150	26,9	108
1918	-	-	-	-	-	-	72,0	206	13,8	109	33,6	200	41,4	166
1919	52,8	217	67,0	239	57,6	213	93,0	266	17,3	136	-	-	-	-
1920	130,0	535	96,0	342	-	-	-	-	47,3	372	-	-	-	-
1921	133,0	547	124,8	444	144,0	533	-	-	47,3	372	-	-	-	-
1922	144,0	593	120,0	427	149,0	551	132,0	378	50,8	400	-	-	-	-
1923	161,0	663	134,0	477	155,0	574	142,0	407	50,8	400	-	-	-	-
1924	183,0	753	149,0	531	186,0	689	175,0	501	50,8	400	-	-	-	-
1925	186,0	765	145,0	516	194,0	718	188,0	539	74,8	589	-	-	-	-

Het loon van de schrijnwerker in de bouwsector steeg tussen 1914 en 1925 het meest. De bankwerker in de metaalnijverheid diende zich met een lager loon tevreden te stellen, hoewel hij in 1914 een hoger loon dan de schrijnwerker ontving. De meubelmaker kreeg veruit hetzelfde loon als de schrijnwerker uitbetaald, hoewel het steeds iets lager lag. De boekbinder die tot 1919 het hoogste loon kreeg, zag het naderhand relatief weinig stijgen. De werkster in dienst van de stad kreeg tot 1919 een ronduit inferieur loon, doch ook dit begon vanaf 1920 langzaam te stijgen. De lonen van de naaister en van de ongeschoolde arbeider van het Sint-Pietershospitaal ten-slotte, illustreren het lage loonpeil gedurende de oorlogsjaren. Terwijl de prijzen op de officiële markten tot 6 maal toe stegen, kende het loon amper een verdubbeling. Bij alle arbeiderscategorieën noteren we dat het loon in het dure jaar 1920 in een versnelde (stijgende) fase terecht kwam, die echter afgeremd werd in 1921/22 om vanaf 1923 opnieuw te hernemen.

Uit alle verzamelde lonen kunnen we volgende basisbeweging afleiden, uitgedrukt in een index, met 1914 als basisjaar. Vooreerst is enige interne kritiek van deze "loonindex" wel noodzakelijk. Het aantal gegevens waarop de index is gebouwd, is niet homogeen en

het spreekt vanzelf dat de jaren met een kleiner aantal gegevens minder betrouwbaar zijn. Dit is het geval met de oorlogsjaren. Niettemin weten we uit andere bronnen dat het loon gedurende deze jaren weinig veranderde (cfr. hoger). Ten tweede moeten we onderlijnen dat we hoofdzakelijk lonen van geschoolde mannelijke arbeiders vonden (19 op 35, hetzij 54%) en slechts weinig lonen van arbeidsters (4 op 35, hetzij 11%). Het toevoegen van lonen van arbeidsters zou onze loonindex in enige mate wijzigen, doch de basisbeweging onaangevoerd laten.

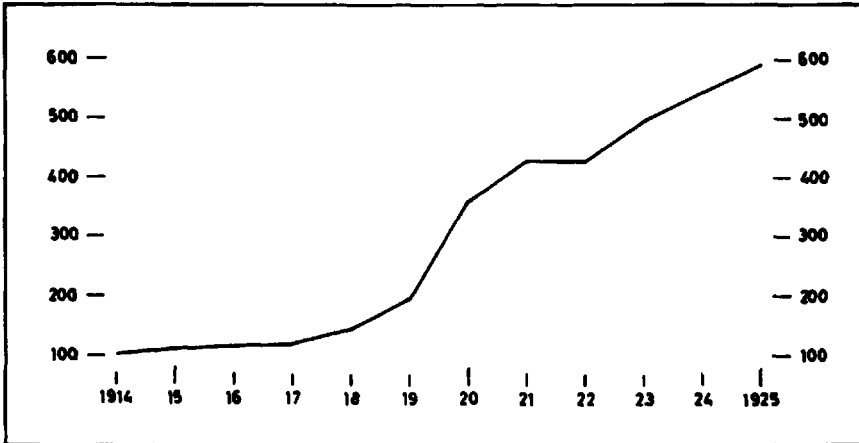
TABEL 9 :

BRUSSELSE LOONINDEX, 1914-1925 (1914 = 100)

	loonindex	aantal gegevens		loonindex	aantal gegevens
1914	100	35	1920	361	12
1915	107	8	1921	430	15
1916	111	7	1922	430	16
1917	115	8	1923	496	22
1918	141	15	1924	544	22
1919	195	21	1925	598	23

Grafiek 4 :

BRUSSELSE LOONINDEX, 1914-1925 (1914 = 100)

Gedurende de oorlogsjaren greep er een schuchtere loonsverhoging plaats, die in 1918 amper 40% t.o.v. het loonpeil van 1914 bedroeg (42). In 1919 was het loon net niet aan een verdubbeling

(42) De stijgingen gedurende deze jaren waren te wijten aan de tijdelijke premies, die nu en dan werden toegekend tegen "het dure leven". Slechts enkele arbeiderskategorieën bekwamen een blijvende loonsverhoging.

toe, terwijl 1920 een duidelijke sprong voorwaarts liet noteren. De sterke vakbonden en de algemeen verspreide stakingsgolven waren aan deze ontwikkeling zeker niet vreemd. Het loonpeil was in 1921 4,3 maal zo hoog als in 1914. De economische regressie van de jaren 1921/22 deed het loonniveau in '22 stagneren. Gedurende deze jaren poogde het patronaat heel wat van de verworvenheden van de arbeiders te niet te doen. Uitbetaling van lagere lonen was één van de aangewende middelen (43). Het loonpeil van 1923 steeg tot index 496 en bereikte aldus een niveau dat 5 maal dat van 1914 bedroeg. 1924 en 1925 zetten de beweging van de loonstijging verder : het loonpeil van '25 was 6 maal hoger dan dat van 1914. De grootste loonstijgingen werden onmiddellijk na de oorlog bekomen. Volgende procentuele stijgingen tonen dit duidelijk aan :

TABEL 10 :

PROCENTUELE VERSCHILLEN T.O.V. VOORGAAND JAAR

1915	+ 7	1918	+ 23	1921	+ 19	1924	+ 10
1916	+ 4	1919	+ 38	1922	+ 0	1925	+ 10
1917	+ 4	1920	+ 85	1923	+ 15		

Bij een verklaring van de naoorlogse loonevolutie dient uiteraard rekening te worden gehouden met de loonindexeringen. De loonindexering is een koopkrachtbehoudende maatregel, die het loon doet schommelen naargelang de evolutie van de index van kleinhandelsprijzen. De indexering is derhalve een conservatieve maatregel, die de koopkracht van de arbeider noch verhoogt, noch verlaagt. Loonindexering staat dan ook los van loonsverhogingen of -verlagingen.

De lonen uit de Brusselse nijverheden waren doorgaans relatief weinig aan de officiële index gekoppeld. Een voorbeeld illustreert dit (44) :

(43) "Het patronaat aarzelde niet en ving op groote schaal een strijd aan tegen de door de werkers veroverde hervormingen, tegen de lonen, tegen de achturedag, enz." in : *De Belgische vakbeweging*, 15.9.1923, p. 3.

(44) De indexkoppeling maakte deel uit van een pakket akkoorden betreffende werktijden en -voorwaarden, lonen, premies, enz., bekrachtigd door patronaat en vakbonden in een C.A.O. Bron : *Arbeidsblad - Revue du travail*, 1923, "Inhoudstafel".

Aantal collectieve arbeidsovereenkomsten

Brussel			België	
jaar	totaal	met clause "indexkoppeling"	totaal	met clause "indexkoppeling"
1923	14	8 (57%)	91	65 (71%)

Waar in 1923 het overgrote deel van de C.A.O.'s voor geheel het land op basis van een loonindexering werd gesloten, was dit met slechts 57% van de Brusselse C.A.O.'s het geval. Bovendien onthielden enkele van de belangrijkste nijverheden zich (o.a. kleding en ijzerbewerking). Het volledige lijstje van de C.A.O.'s met loonindexering kan voor Brussel dan ook vlug worden gegeven :

NIJVERHEID	PLAATS	DATUM
Boeknijverheid	nationaal	januari 1921
M.I.V.B.	Brussel	maart 1921
Katoenspinnerijen	Brussel	juni 1921
Pasementwerkerij	Brussel	juni 1921
Steenhouwerij	Brussel	juli 1921
Schoenmakerij	Brussel	april 1922
Handschoensector	Brussel	februari 1923
Bakkerij	nationaal	maart 1923
Maalderij	nationaal	maart 1923
Bontnijverheid	Brussel	mei 1923
Houtbewerking	Brussel	juni 1923
Borstelmakerij	nationaal	oktober 1923
Tabaksindustrie	nationaal	november 1923
Hoedennijverheid	Brussel	november 1923
Spiegelfabricage	Brussel	mei 1924

De meeste C.A.O.'s met loonindexering werden in 1923 gesloten wegens de hernieuwde prijsstijgingen van dat jaar. De reden voor het matige sukses van de loonindexering in het Brusselse zoeken we in de aard van de nijverheden van de stad en in het ontbreken van een sterke vakbeweging (45). De door ons verzamelde lonen zijn dan ook

(45) De Brusselse vakbeweging stond nooit erg sterk. Na de oorlog groeiden de vakbonden weliswaar aan, doch een reële sterke macht vormden ze slechts in enkele sectoren. Cfr. "Town Reports, o.c.", p. 9 : "There are very few industries

hoofdzakelijk niet-geïndexeerde lonen. Slechts de lonen van 4 arbeiderscategorieën waren aan de index gekoppeld (meubelmakers, boekbinders, arbeiders in de bakkerij en in de handschoennijverheid), zodat we met onze loonindex het ons gestelde doel bereiken, nl. het onderzoek van de evolutie van het loon van arbeiders die van geen loonindexering genoten.

De vergelijking tussen de niet-geïndexeerde Brusselse lonen en de sinds 1920 prijsgekoppelde lonen uit de mijn- en metaalsector toont een merkwaardige analogie aan. Het is echter nodig vooreerst het verloop van de lonen uit de mijn- en metaalsector tijdens en juist na de oorlog na te gaan. Ter vergelijking geven we tevens enkele lonen uit de Gentse katoenindustrie.

TABEL 13 :

LOONINDICES, 1914-1925 (1914 = 100)
(NETTOWEEKLONEN)

	Brusselse loon-index	Mijnwerkers (46)	Metaalarbeiders (47)		Katoenarbeiders (48)		Gemiddelde
			ongesch.	gesch.	bo-bijster	scheester	
1914	100	100	100	100	100	100	100
1915	107	88	-	-	-	63	86
1916	111	95	-	-	-	76	94
1917	115	123	-	-	-	-	119
1918	141	178	-	-	-	-	159
1919	195	268	208	208	-	-	220
1920	361	477	390	379	-	-	402

in Brussels in which workmen's organisations have developed sufficiently to exercise an appreciable influence on the conditions of labour".

(46) M. GOTTSCHALK, *Le travail*, in : E. MAHAIM, o.c., p. 325.

(47) E. MAHAIM, *La fortune et le bien-être*, in : E. MAHAIM, o.c., p. 325.

(48) G. AVONDTS, *Levensschetsen van een aantal Gentse arbeidersfamilies. De Gentse textielarbeiders in de 19e en 20e eeuw*. Dossier 7, Brussel, 1978, pp. 242-243. In tegenstelling tot de overige lonen die voor meerdere arbeiders gelden, is dit het loon van welbepaalde arbeiders.

1921	430	484	385	398	312	317	379
1922	430	433	388	369	484	409	418
1923	496	545	437	426	510	427	473
1924	544	640	512	505	535	480	536
1925	598	574	624	511	560	524	565

Mijnwerkers zagen hun loon tijdens de twee eerste oorlogsjaren afnemen, om t.o.v. 1914 in 1917 met 23% en in 1918 met 78% te stijgen. Het mijnwerkersloon lag vanaf deze beide laatste oorlogsjaren hoger dan het in Brussel uitbetaalde loon. 1919 en 1920 hielden ook voor deze arbeiderscategorie een versnelde stijging in, die echter in 1921 afzwakte om zelfs in '22 te dalen. Het mijnwerkersloon kwam aldus op hetzelfde peil als het gemiddelde van de Brusselse lonen te liggen. In '23 en '24 steeg het opnieuw sneller, maar in 1925 deed er zich een aanzienlijke daling voor. De lonen in de metaalsector stegen trager dan de lonen van beide voorgaande categorieën. Ook hier hield de economische crisis van 1921/22 een stagnatie of achteruitgang van het loonpeil in. Opmerkelijk is de relatief grotere stijging van het loon van de ongeschoolde arbeider t.o.v. dat van de geschoolden. De lonen in de katoennijverheid tonen aan dat het loonpeil tijdens de oorlog daalde, maar dat zich vanaf 1921 een constante stijging manifesteerde. De laatste kolom geeft het jaarlijks gemiddelde van de zes indices weer. Uit de vergelijking van dit gemiddelde met de Brusselse loonindex kunnen we besluiten dat het Brusselse loonpeil tot 1920 trager, maar vanaf 1921 vlugger verhoogde. Deze vergelijking laat tevens toe te besluiten dat de Brusselse index representatief kan genoemd worden voor meerdere regio's en sectoren, daar de afwijking tussen het gemiddelde en de Brusselse index nooit erg groot is. Dit bewijst dat de verschillen tussen geïndexeerde (mijn- en metaalsector) en niet-geïndexeerde lonen (Brusselse loonindex) miniem waren. Duidelijkheidshalve herleiden we de lonen van de verschillende categorieën tot basis 100 in 1921 en geven we de evolutie van de officiële index van kleinhandelsprijzen ter vergelijking. Kolom A geeft de loon- en prijsindex en kolom B geeft telkens het verschil t.o.v. het voorgaande jaar. Deze laatste kolom laat toe onmiddellijk de overeenkomsten of de verschillen tussen loon- en prijsbewegingen vast te stellen.

TABEL 12 :

NETTO WEEKLONEN VAN MIJN-, METAAL- EN KATOEN-
BEWERKERS, VERGELEKEN MET DE BRUSSELSE LOON-
INDEX EN DE INDEX VAN KLEINHANDELSPRIJZEN,
1920-1925 (1921 = 100)

De asterix duidt op de indexkoppeling

	Brussel		Mijn		Metaal		Katoen		Index (natio- naal) van kleinhandels- prijzen	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
1920	84		98*		95*		-		114	
1921	100	+16	100	+ 2	100	+ 5	100*		100	-14
1922	100	+ 0	89	-11	93	- 7	155	+55	93	- 7
1923	115	+15	112	+23	107	+14	163	+ 8	107	+14
1924	126	+11	132	+20	127	+20	171	+ 8	126	+19
1925	139	+13	119	-13	128	+ 1	179	+ 8	130	+ 4

Hoewel de officiële index in 1921 met 14 punten daalde, stegen de Brusselse lonen aanzienlijk, terwijl de lonen in de metaal- en mijnwerheid een lichte stijging vertoonden. De daling der prijzen zette zich in 1922 door en in de metaal- en de mijnsector werd een loonsverlaging toegepast. De Brusselse lonen stagneerden, terwijl de katoenbewerders een felle stijging kenden. De herneming van de stijgende prijzen in 1923/24 had een stijging in een zelfde proportie van alle lonen tot gevolg. In 1925 steeg de prijsindex matig, terwijl de Brusselse arbeiders, de metaal- en katoenbewerders hun loon zagen toenemen. De lonen van de mijnwerkers daalden echter aanzienlijk. Uit de vaak parallele bewegingen kunnen we afleiden dat er een relatief grote overeenkomst tussen loon en prijs bestond, ook voor de niet-geïndexeerde Brusselse lonen. De berekening van de correlatiecoëfficiënt tussen de officiële index enerzijds en de loonreeksen anderzijds toont dit aan :

Katoenbewerders :	r = 0,63.
Brusselse loonindex :	r = 0,68.
Mijnwerkers :	r = 0,83.
Metaalbewerders :	r = 0,87.

De correlatie tussen het loon van de geschoolde metaalarbeiders en de officiële index lag zeer hoog : buiten 1921, evolueerde het loon in praktisch dezelfde verhouding als de index. De bekomen coëfficiënt voor de Brusselse lonen is met een r-waarde van 0.68 aanzienlijk te noemen. Deze correlaties bewijzen duidelijk dat niet enkel de geïndexeerde lonen de prijsfluctuaties volgden, maar ook de niet prijsgekoppelde Brusselse lonen. Hier moet tenslotte aangestipt worden dat het ontbreken van loonindexering in de Brusselse nijverheden in de jaren 1921/22 in het voordeel van de arbeiders uitviel, daar de prijsdaling een verlaging van het geïndexeerd loon teweeg bracht. De Brusselse lonen kenden hooguit een stagnatie en het is juist gedurende die periode dat deze lonen op een hoger niveau evolueerden.

DE EVOLUTIE VAN DE KOOPKRACHT

De koopkracht wordt ugedrukt door de verhouding loon/prijs. Men kan zich hierbij beperken tot het loon van een enkele categorie arbeiders en tot de prijs van een enkel produkt, bvb. brood. Deze methode kan zonder gevaar toegepast worden gedurende periodes waarin brood veruit het grootste deel van de gezinsuitgaven opslorpt. Circa 1880-1890 werd het consumptiepatroon echter complexer, zodat de berekening van de koopkracht op basis van één produkt ruim ontoereikend wordt.

We drukken de evolutie van de koopkracht (of van het reële loon) van de Brusselse arbeider d.m.v. onze prijs- en loonindices uit.

GRAFIEK 5 :

EVOLUTIE VAN DE KOOPKRACHT VAN DE BRUSSELSE
ARBEIDER, 1914-1925 (1914 = 100)

TABEL 13 :

EVOLUTIE VAN DE KOOPKRACHT VAN DE BRUSSELSE
ARBEIDER, 1914-1925 (1914 = 100)

1914	100	1917	34	1920	67	1923	108
1915	84	1918	26	1921	86	1924	103
1916	59	1919	39	1922	94	1925	101

De koopkrachtcurve maakt een inkeping met drie duidelijk te onderscheiden geledingen. De eerste wordt gevormd door de val van de koopkracht vanaf 1914 tot het laatste oorlogsjaar. De tweede is een opwaartse beweging van 1918 tot 1923, terwijl de derde een stagnatie in de koopkracht betekent. 1918 vormde het absolute dieptepunt wat het reële loon betreft, ondanks een schuchtere loonsverhoging. Index 26 werd bereikt wat betekende dat de waarde van het loon op een vierde van het vooroorlogspeil was gedaald ! Het spreekt vanzelf dat het land, vooral gedurende de twee laatste oorlogsjaren, zwaar beproefd werd. Onderzoeken wezen uit dat de Brusselse bevolking het diende te stellen met gemiddeld 1.860 calorieën per dag en dat de gesteunde Brusselaar amper tot 1.300 à 1.400 calorieën kwam (49). Overzeese steun verhielp slechts weinig deze benarde situatie. De vergelijking tussen het programma van het Nationaal Comité en de werkelijk ontvangen goederen toont dit aan (50) :

TABEL 14 :

VOEDSELVOORZIENINGEN IN BELGIE, 1914-1918
(in gram per dag en per persoon)

	Nodig geachte hoeveelheden	Reëel ontvangen hoeveelheden			
		1915	1916	1917	1918
Tarwe	238	202	246	165	183
Vet en spek	30	8	14	13	21
Groenten	16	11	4	8	16
Rijst	25	18	21	10	11
Mais	16	38	48	9	16
Varia	18,5	15	3	18	25
Totaal	395,5	292	336	223	272
Percent	100	74	85	56	69

(49) A. HENRY, *Le ravitaillement de la Belgique pendant l'occupation allemande*, Paris, 1924, pp. 195-196.

(50) A. HENRY, o.c., p. 192.

Het voorziene voedingspeil dat reeds een lagere schatting van de reële behoeften inhield, werd nooit bereikt. Ook aan de hand van deze tabel wordt duidelijk dat 1917 en 1918 de rampzaligste oorlogsjaren waren.

Wegens de gedaalde prijzen en het gestegen loon, ging de koopkracht vanaf 1919 opnieuw de hoogte in. Het reële loon bereikte index 39, wat ons toelaat te zeggen dat dit jaar nog tot de hongersjaren kan gerekend worden. De sterke opwaartse beweging van het loon in 1920 zorgde ervoor dat het gestegen prijspeil van dat jaar opgevangen werd en dat de koopkracht een aanzienlijke sprong voorwaarts maakte. 1921 verlengde dit verloop, maar de stagnatie van het loon in 1921/22 en de daling van de prijzen deed de stijging van het reële loon afzwakken. 1923 zag de koopkracht opnieuw vlugger toenemen, terwijl ze in '24 een daling vertoonde om het jaar daarop te stagneren.

Het peil van de koopkracht in 1914 werd pas in 1923 opnieuw bereikt en lichtjes overschreden. In 1924 en 1925 schommelde dit peil rond het niveau van 1914. We kunnen dus geenszins gewagen van een merkbare stijging van het reële loon na de eerste wereldoorlog, zoals sommige auteurs beweerden (51). Onze koopkrachtcurve toont integendeel aan dat het herstel van de koopkracht slechts traag geschiedde en dat het loonniveau niet alleen tijdens de oorlog op het prijspeil fel achter bleef, maar zeker ook gedurende de herstelperiode, op een ogenblik dat het voor iedereen duidelijk was dat het prijsniveau nooit vooroorlogse normen meer kon aannemen. Pas in 1922 werd de verhouding loon/prijs van 1914 opnieuw bereikt en in '23 even overschreden.

De procentuele verschillen t.o.v. het vorige jaar wijzen de periodes aan waarin de grootste verschuivingen plaats vonden.

(51) o.a. E. MAHAIM, *La fortune et le bien-être*, in : E. MAHAIM, o.c., p. 542 : "Au total, la situation matérielle des travailleurs s'est améliorée relativement à l'avant guerre et relativement aussi à celle des autres classes de la société". M. Neiryck kwam eveneens tot het besluit dat het niveau van de koopkracht tot circa 1925 veruit gelijk was aan dat van de vooroorlogse tijd.

TABEL 15 :

PROCENTUELE VERSCHILLEN t.o.v. VORIGE JAAR

1915	- 16	1918	- 22	1921	+28	1924	- 5
1916	- 30	1919	+50	1922	+ 9	1925	- 2
1917	- 42	1920	+72	1923	+15		

De jaren 1916 en 1917 vertoonden ongetwijfeld de grootste daling, terwijl de koopkracht in het laatste oorlogsjaar nog 22 % verloor. De jaren die onmiddellijk op het einde van de oorlog volgden, hielden de grootste stijging in, wat gezien het extreem lage peil van de koopkracht in 1918, te begrijpen valt. 1920 zorgde ongetwijfeld voor de grootste vlucht van de koopkracht (+72%). Vanaf 1922 zwakte de groei af om in '24 en '25 in een lichte baisse om te slaan.

In vergelijking met de koopkrachtevolutie van andere categorieën arbeiders, stelde de Brusselse arbeider het niet zo slecht. Tabel 16 toont aan dat de Brusselse arbeider het tijdens de jaren 1917-1920 moeilijker had, maar dat het hem vanaf 1921 relatief beter ging. Het hernemingstempo van de lokale economie speelt o.i. een rol in deze evolutie. Het is vermeldenswaard dat metaal- en katoenbewerkers onder het koopkrachtniveau van 1914 bleven ! Mijnwerkers stelden het daarentegen helemaal niet slecht (uitgezonderd 1925) (52).

TABEL 16 :

VERGELIJKING VAN DE KOOPKRACHT VAN MIJN-, METAAL- EN KATOENBEWERKERS EN VAN DE BRUSSELSE ARBEIDERS, 1914-1925 (1914 = 100)

	mijnwerkers	metaalarbeiders		katoen- arbeiders	Brusselse arbeiders
		ongesch.	geschoolde		
1914	100	100	100	100	100
1915	69	-	-	49	84
1916	50	-	-	40	59
1917	56	-	-	-	34

(52) Gebrek aan nationale prijsonderzoeken voor de jaren 1914-1925 verplichtte ons bij de koopkrachtberekening van mijn-, metaal- en katoenbewerkers de Brusselse prijsindex te gebruiken.

1918	33	-	-	-	26
1919	54	42	42	-	39
1920	88	72	70	-	67
1921	97	77	80	63	86
1922	95	85	81	90	94
1923	119	96	93	93	108
1924	121	97	96	91	103
1925	97	105	86	88	101

Ons rest er slechts de korte onderzochte periode te situeren in de evolutie van de koopkracht in de 19de en 20ste eeuw. Daar informatie over de Brusselse koopkracht in de 19de eeuw voorlopig ontbreekt, maken we gebruik van nationale gegevens.

Het dook reeds hoger in de tekst op dat een aantal auteurs in de mening verkeerden dat de levensstandaard onmiddellijk na de eerste wereldoorlog hoger lag dan voordien. We menen echter dat de levensstandaard gedurende de periode 1910-1930 stagneerde en dat de naoorlogse jaren remmend werkten op het hernemen van de stijgende beweging die de koopkracht gedurende de 19de eeuw kenmerkte.

TABEL 15 :

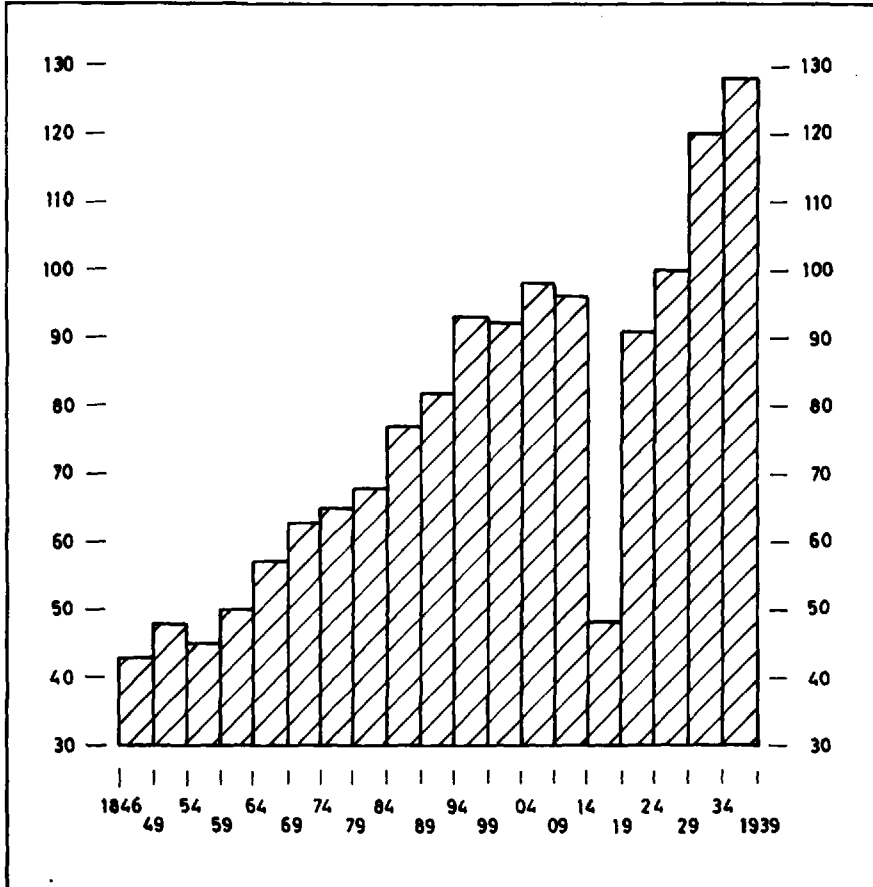
EVOLUTIE VAN DE KOOPKRACHT, 1839
VIJFJAARLIJKSE GEMIDDELDEN (1913/14 = 100) (53)

	in- dex	ver- schil		in- dex	ver- schil		in- dex	ver- schil		in- dex	ver- schil
1846-48	43	N 5	1869-73	63	+ 6	1894-98	93	+11	1920-24	91	+ 43
1849-53	48	+ 5	1874-78	65	+ 2	1899-03	92	- 1	1925-29	100	+ 9
1854-58	45	- 3	1879-83	68	+ 3	1904-09	98	+ 6	1930-34	120	+20
1859-63	50	+ 5	1884-88	77	+ 9	1910-14	96	- 2	1935-39	128	+ 8
1864-68	57	+ 7	1889-93	82	+ 5	1915-19	48	- 48	0000-00	000	N 0

((53) De index werd aan de hand van 3 reeksen opgebouwd. Voor de periode 1846-1914 werd een beroep gedaan op de prijsreeksen van F. MICHOTTE ("L'évolution des prix de détail en Belgique de 1830 à 1913", in : *Bull. Inst. Rech. Econ.*, 1937, p. 353) en op de loonreeksen van M. PEETERS ("L'évolution des salaires en Belgique de 1831 à 1913", in : *Bull. Inst. Rech. Econ.*, 1939, pp. 415-416). Voor de jaren 1914-1925 gebruikten we de Brusselse koopkrachtcurve en voor de periode 1926-1939 namen we de loongegevens van de Nationale Bank van België ("Le mouvement des salaires en Belgique", in : *Bull. de la B.N.B.*, 1934, p. 115), verwerkt met de cijfers van de officiële index. De heterogeniteit van dergelijke gegevens noopt uiteraard tot enige reserves omtrent de waarde van het bekomen resultaat. Voor ons doel achten we dit niettemin goed bruikbaar.

GRAFIEK 6 :

EVOLUTIE VAN DE KOOPKRACHT IN BELGIE,
1846-1939

Zo we de cijfers van de naoorlogse koopkracht vergelijken met gegevens van vóór de oorlog, merken we dat gedurende de jaren 1894-1914 een hogere levensstandaard werd bereikt dan tijdens de jaren 1920-1924 en dat het pas in 1925-1929 tot een niveau kwam dat iets hoger lag dan in de jaren 1904-1914. In de periode 1930-1934 steeg de koopkracht aanzienlijk, wat vooral te danken was aan

het feit dat de prijzen sneller daalden dan de lonen (54). De economische crisis die deze jaren doorkruiste, had bijgevolg weinig repercussies op de koopkracht van de werkende bevolking. De alom verspreide werkloosheid vormde evenwel dé boeman, zoals F. Baudhuin terecht opmerkte : "C'est le chômage qui pèse sur la classe ouvrière, et qui l'empêche de tirer parti de l'augmentation du salaire réel (*op.cit.*, p. 279). De naoorlogse stagnatie van de koopkracht kan worden verklaard door het gestegen prijsniveau, waarop het loonpeil hopeloos achter bleef. Het patronaat had ongetwijfeld baat bij dit gestegen prijsniveau. De groothandelsprijzen ondergingen immers ook een meervoudige stijging. Hoewel bepaalde productiekosten eveneens toenamen (o.a. aankoop van grondstoffen), leidde de discrepantie tussen de groothandelsprijzen en de slechts geringe loonkosten tot grotere winstmarges. Het lijkt er dus op dat de arbeidersklasse een niet geringe bijdrage tot het "herstel" van 's lands economie leverde door zich met een ronduit inferieur loon tevreden te stellen (55), wat een lagere koopkracht dan vóór de oorlog inhield. Het herstel van de nationale economie gebeurde dan ook veel vlugger dan het herstel van de koopkracht (1923 versus circa 1930) (56).

*
* *
*

(54) M. NEIRYNCK, *De lonen in België sedert 1846*, Leuven, 1943, p. 199. Deze gunstige evolutie sloeg einde 1931 in een daling van de koopkracht om.

(55) De vakbonden stelden welbewust schuchtere looneisen, omdat ze meenden dat te hoge eisen (lees : overeenstemmend met het prijsniveau) tot niets zouden leiden. Cfr. *De Belgische Vakbeweging*, 15.9.1923; *Een les voor de arbeiders*.

(56) Dit moet evenwel in enige mate genuanceerd worden. De werkgever betaalde een hoger loon uit, maar had af te rekenen met de verkorting van de werkdag (wet van 14.6.1921 op de achturedag) : hij betaalde de arbeider dus meer voor een kortere prestatie en beschouwde zich derhalve als een welwillende partner in sociale confrontaties. Uit het standpunt van de patroon speelt het aantal werkuren derhalve een primordiale rol, terwijl uit het standpunt van de koopkracht van de arbeider dit aantal niet het minste belang heeft (uitgaven voor consumptie bleven immers onveranderd hoe het aantal werkuren ook inkromp).

Dit onderzoek toonde de wanverhouding aan die er tijdens en juist na de eerste wereldoorlog tussen lonen en prijzen bestond. Tengevolge van de extreme wanverhouding tijdens de oorlog zagen de arbeiders hun koopkracht aanzienlijk dalen, om na 1918 slechts traag te herstellen. Ondanks verworvenheden op andere vlakken (o.a. hernieuwd elan in de sociale wetgeving, achturedag), kunnen we bijgevolg stellen dat de levensstandaard dadelijk na de oorlog gevoelig lager lag dan voordien. De arbeidershuisvesting in deze periode vormt een weerspiegeling van deze toestand : een algemene verkrotting deed zich voor (57). De index van kleinhandelsprijzen, waaraan het loon kon gekoppeld worden, vormde een maatregel die de koopkracht kon in stand houden. De techniek van loonkoppeling bleek echter dadelijk na de eerste toepassing niet zo nuttig te zijn, daar in een eerste fase de prijzen daalden (1921/22) en ze in een tweede slechts matig stegen (1923/24). De niet-geïndexeerde Brusselse lonen verging het in die jaren daarom beter dan de geïndexeerde lonen. Pas met de hernieuwde prijsstijgingen vanaf 1925/26 werd de indexkoppeling noodzakelijk en zinvol (58).

(57) Cfr. F. BAUDHUIN, *op.cit.*, pp. 103-104. Het verkrotten was te wijten aan een acute woningnood (verwoestingen en bouwstop) en aan de huishuurwetten die de prijs van een woning te lange tijd op een kunstmatig vooroorlogs niveau hielden. De lage opbrengst spoorde er de eigenaars niet toe aan hun woningen te onderhouden. Een duidelijke verlaging van de woonkwaliteit was het gevolg van de lage huishuren.

(58) Net vóór het ter perse gaan, kwamen we op het spoor van een loonstatistiek die door de Nationale Bank van België werd opgesteld. Het gaat hier om de "Enquête Davin" en geeft een "indice du gain moyen brut par heure prestée", zonder vermelding echter van de aard noch van de geografische verspreiding van de onderzochte bedrijven :

	Loonstatistiek N.B.B. Brusselse loonindex (1919 = 100)	
1914	37	51
1919	100	100
1920	185	185
1921	200	220
1922	194	220
1923	227	254
1924	260	278
1925	259	306

De grondbeweging verloopt veruit parallel, doch ook hier komen verschillen tot uiting, die we reeds aanstipten : de Brusselse lonen stegen trager tot 1920, maar staken nadien de andere lonen voorbij.

BIJLAGEN

1. PRIJZEN

De reeksen zijn in indices omgerekend, met de eenheidsprijs in frank voor het basisjaar 1914. Alle vaste voedingswaren staan per kilo vermeld, vloeibare waren per liter, uitgezonderd geuze (per fles), eieren (per 100 stuks), ingeblikte waren (per blik van 1 liter) en melkbrood (per 800 gram). Kledingsartikelen worden per stuk gegeven, terwijl voor de post "verlichting en verwarming" lucifers per 1000 doosjes gegeven zijn, hout per zak, "tout venant"-steenkool per 1000 kg., gas per m3, electriciteit per kw/u., olie per liter en kaarsen per 10. De goederen van de post "woning" staan per stuk en vloeibare goederen per liter vermeld. De korte huishuurindex werd berekend op basis van een dertigtal huizen, verspreid over geheel Brussel. De gebruikte methode werd reeds herhaalde malen uiteengezet, o.a. door E. SCHOLLIERS, "Un indice du loyer : les loyers anversois de 1500 à 1873", in : *Studi in onore di A. Fanfani*, dl. V, pp. 595-617, Milano, 1962. In de post "Varia" tenslotte, worden sigaren per 20 stuks en sigaretten per 25 gegeven, terwijl de prijs van het treinvervoer per kilometer geldt. Overige prijzen staan per stuk of per kilo vermeld.

2. LONEN

De loonreeksen zijn eveneens in indices omgerekend, met 1914 als basisjaar. Voor dit jaar staan telkens de nettoweeklonen opgetekend.

BIJLAGEN

1. PRIJZEN

		1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
I. VOEDING													
Brood	0,28	100	171	171	218	271	286	482	393	393	446	518	589
Aardappelen	7,90	100	146	171	285	408	273	227	427	642	331	557	528
Boter	3,37	100	131	191	233	297	309	430	381	324	459	547	557
Koffie	1,54	100	126	193	185	194	221	244	302	390	357	552	649
Cichorei	0,29	100	124	183	221	248	328	428	428	551	810	758	724
Tafelbier	0,11	100	108	127	195	223	223	335	344	312	312	375	446
Geuze	0,18	100								1211		1222	
Jam	0,55	100	118	198	198	154	334	369	389	400	463	554	581
Chocolade	1,66	100	102	102	102	102	329	345	325	578	603	735	735
Bloem	0,27	100	137	156	237	337	344	618	448	518	555	667	759
Bonen	0,31	100	226	277	400	1100	1242	555	351	290	406	597	513
Olijfolie	2,27	100	144				242	352	248	352	396	462	528
Macaroni	0,79	100	152	159	141	234	221	325	342	379	506	456	582
Melk	0,17	100	118	223	500	647	882	594	588	553	512	512	629
Rundsvlees	1,60	100	144	291	575	797	369	369	447	336	429	493	455
Schapenvlees	0,90	100	144	303	545	753	-	289	315	367	465	484	381
Varkenvlees	1,80	100	147	-	949	1212	489	444	444	392	454	433	548
Kalfsvlees	2,35	100	-	-	-	-	-	-	280	312	394	385	404
Spek	2,73	100	118	345	927	1129	366	-	-	428	458	430	567
Eieren	9,70	100	122	263	600	958	735	660	582	536	598	711	763
Peper	1,59	100	126	506	2594	3667	3377	3125	2817				
Erwten	0,35	100	154	214	677	994	1571	1029	486	1000	1028	1000	1000
Pruimen	0,68	100	103	309	515	-	603	753	531	-	-	-	-

Brusselse levensstandaard, 1914-1925

		1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Rozijnen	0,92	100	151	181	-	-	-	733	808	967	706	760	1032
Rijst	0,41	100	124	212	288	344	424	588	412	402	354	439	463
Zout	0,06	100	133	145	275	516	416	500	383	366	533	583	600
Vermicelli	0,46	100	189	257	293	402	369	759	456				
Azijn	0,73	100	96	79	64	100	130	114	124	212	246	260	308
Witte wijn	1,00	100	-	-	-	-	300	453	360	400	400	450	525
Droge erwten	0,80	100	175	413	875	1207				437	450	437	437
Suiker	0,70	100	125	134	178	367	285	279	414	285	421	442	335
Briekaas	1,70	100	100	208	441	482	-	-	-	-	-	-	-
Hervekaas	0,25	100	120	400	768	880	-	-	-	-	-	-	-
Goudakaas	2,30	100	-	-	-	-	-	-	-	609	609	609	739
Gruyère	3,20	100	-	-	-	-	-	-	-	500	612	656	671
Melkbrood	0,28	100	-	-	-	-	-	-	-	536	625	714	714
Cacao	4,50	100	-	-	-	-	178	275	246	189	166	200	200
Erwten in blik	0,98	100	-	-	-	-	-	-	-	439	474	571	612
Wortelen in blik	0,73	100	-	-	-	-	-	-	-	459	500	486	486
Soep in blik	0,42	100	-	-	-	-	-	-	-	548	548	452	440
Sardines in blik	0,90	100	-	-	-	-	-	-	-	206	206	244	227
Mosterd	0,15	100	-	-	-	-	-	-	-	600	480	547	547
Thee	0,95	100	-	-	-	-	126	-	-	179	253	253	295
Speculoos	1,75	100	-	-	-	-	-	-	-	457	457	571	686
Peperkoek	1,20	100	-	-	-	-	-	-	-	350	350	400	437
Ardeense hesp	4,00	100	-	-	-	-	-	-	-	425	500	462	475
Leverpastei	2,40	100	-	-	-	-	-	-	-	312	312	312	312
Hespenworst	4,00	100	-	-	-	-	-	-	-	400	250	250	350
Margarine	1,70	100	-	-	-	-	265	459	388	350	447	494	518

		1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
II. KLEDING													
Schoenen	12,90	100	-	-	-	-	426	636	522	450	453	616	574
Hoed	3,00	100	-	-	-	-	1083	900	928	600	733	1000	1000
Pak	50,00	100	-	-	450	-	460	650	553	448	500	592	716
Broek	8,50	100	-	-	-	460	-	-	-	894	953	1023	1035
Hemd	4,00	100	-	-	-	875	287	507	512	-	-	-	-
Muts	1,00	100	125	140	180	875	1412	1400	1800	1912	-	-	-
Kraag	1,32	100	122	165	133	-	-	-	-	-	-	-	-
Handschoenen	1,20	100	100	92	121	1041	2229	2500	-	-	-	-	-
Pantoffels	2,25	100	100	-	-	-	-	-	578	-	-	-	-
Katoenstof	1,50	100	117	-	-	160	333	-	-	-	-	-	-
Wol	7,75	100	123	-	72	-	-	136	-	-	-	-	-
III. VERLICHTING en VERWARMING													
Lucifers	10,75	100	112	121	483	716	651	381	632	977	977	977	977
Hout	10,10	100	130	113	158	226	143	-	-	169	76	93	92
Cokes	1,20	100	104	129	121	241	468	-	468	661	646	762	802
"Tout venant"	31,5	100	102	106	111	236	217	476	484	303	409	495	412
Gas	0,1	100	120	120	120	250	310	450	550	520	520	580	580
Olie	0,9	100	247	391	391	391	469	-	300	298	410	530	613
Electriciteit	0,37	100	100	108	108	141	149	216	216	270	300	302	302
Kaarsen	0,57	100	97	97	97	88	49	281	263	196	219	289	298
IV. WONING													
Huishuur		100	100	100	102	105	114	127	167	152	167	160	202
Bord	1,25	100	110	122	217	447	680	740	660	592	605	584	652
Borstel	2,07	100	111	123	185	378	378	298	326	290	227	464	423
Boenborstel	0,15	100	133	167	273	333	333	300	300	267	300	327	300

Brusselse levensstandaard, 1914-1925

		1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Tafelmes	0,40	100	125	145	182	392	452	-	150	150	150	150	160
Terpentijn	1,29	100	257	318	-	-	267	-	302	422	372	577	581
Spons	6,0	100	161	187	166	166	191	192	192	250	250	237	237
Drinkbeker	0,14	100	93	121	150	186	336	429	538	392	392	392	607
Zeemvel	1,85	100	104	90	176	182	284	371	311	246	310	505	546
Schotel	0,45	100	124	149	200	380	422	480	622	633	595	633	818
Kopje	0,55	100	100	103	80	158	165	178	265	178	165	173	173
Koffiepot	6,55	100	-	-	-	-	-	-	-	116	314	350	118
Borstel	1,70	100	-	-	-	-	-	-	-	376	388	641	558
Verf	1,00	100	-	-	-	-	-	-	-	865	865	850	1000
Schaar	0,45	100	-	-	-	-	-	-	-	400	611	877	444
Broodmes	0,80	100	-	-	-	-	-	-	-	219	219	231	387
Vuilnisemmer	5,70	100	-	-	-	-	-	-	-	467	469	468	511
Strijkijzer	0,85	100	-	-	-	-	-	-	-	424	406	406	559
Koffiemolen	1,70	100	-	-	-	-	-	-	-	974	691	1426	838
Bord	0,32	100	-	-	-	-	-	-	-	281	375	375	344
Schrift	0,08	100	-	-	-	-	-	-	-	687	937	1000	1000
Vernis	2,50	100	-	-	-	-	-	-	-	420	420	372	530
Vaatdoek	0,20	100	-	-	-	-	-	-	-	1200	1750	1875	1875
V. VARIA													
Zeep (harde witte)	0,97	100	183	314	583	1107	468	315	254	412	495	619	701
Kam	0,55	100	-	-	-	-	-	-	-	291	173	236	145
Tandenborstel	0,45	100	120	111	133	207	360	322	313	269	307	298	340
Sigaren	3,0	100	-	-	-	-	-	-	-	383	625	650	733
Sigaretten	0,22	100	-	-	-	-	-	-	-	386	364	364	455
Pijptabak	3,00	100	-	-	-	-	-	597	655	-	-	-	-
Porto	1,90	100	-	-	-	-	-	-	-	371	371	395	395
Jenever	2,70	100	-	-	-	-	-	-	-	500	500	611	676
Krant (Le Bruxellois)		100	120	180	180	360	-	-	-	-	-	-	-
(Het Laatste Nieuws)		100	-	-	-	333	-	500	500	500	500	500	567
Trein	0,0378	100	100	100	100	140	140	210	210	210	210	304	304

2. LONEN

		1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Steenbakker	24,3	100	-	-	-	-	-	-	-	-	617(1)	671(1)	687(1)
Timmerman	24,3	100	-	-	-	-	217(2)	-	-	-	663(1)	731(1)	749(1)
Schrijnwerker	24,3	100	-	-	-	-	217(2)	535(3)	547(3)	593(3)	663(1)	753(1)	765(1)
Metser	31,8	100	-	-	-	-	-	-	434(4)	566(4)	-	-	-
Hulpmetser	20,0	100	-	-	-	-	160(2)	-	377(4)	452(4)	-	-	-
Grondwerker	30,0	100	-	-	-	-	160(2)	-	520(4)	360(4)	-	-	-
Loodgieter	22,9	100	-	-	-	-	-	-	-	-	623(1)	666(1)	680(1)
Schilder	24,3	100	-	-	-	-	209(2)	395(3)	-	-	531(1)	593(1)	617(1)
Ongeschoolde arbeider (bouw)	20,2	100	-	-	-	-	-	-	-	-	518(1)	558(1)	612(1)
Bankwerker	28,1	100	-	-	-	-	239(4)	342(4)	444(4)	427(4)	477(1)	431(1)	516(1)
Gieker	28,1	100	-	-	-	-	188(2)	-	-	-	484(1)	544(1)	563(1)
Modelleur	32,4	100	-	-	-	-	-	-	-	-	586(1)	620(1)	556(1)
Draaler	22,1	100	-	-	-	-	239(2)	-	565(3)	-	639(1)	711(1)	716(1)
Ongeschoolde arbeider (metaalsector)	17,8	100	-	-	-	-	-	-	-	-	555(1)	623(1)	617(1)
Meubelmaker	27,0	100	-	-	-	-	213(2)	-	533(5)	551(5)	574(1)	689(1)	718(1)
Letterzetter	36,6	100	-	-	-	-	262(2)	-	-	369(4)	396(1)	486(1)	478(1)
Opzichter (boeknijverheid)	36,6	100	-	-	-	-	213(2)	-	-	-	413(1)	495(1)	478(1)
Boekbinder	34,9	100	-	-	-	206(3)	266(2)	-	-	378(4)	407(1)	501(1)	539(1)
Kleermaker	17,3	100	105(7)	-	139(7)	139(7)	270(3)	289(3)	-	-	-	-	-
Naaister (burgerlijke godshuizen)	16,8	100	125(7)	150(7)	150(7)	200(7)	-	-	-	-	-	-	-
Bakker	32,5	100	-	-	-	-	-	215(5)	277(5)	368(5)	-	-	406(3)
STADSPERSONEEL													
Sjouwer	29,5	100	-	-	-	116(6)	116(6)	339(6)	346(6)	346(6)	346(6)	346(6)	581(6)
Arbeider in de slacht- huizen	11,7	100	-	-	-	154(6)	234(6)	390(6)	390(6)	390(6)	299(6)	299(6)	385(6)
Werkvrouw	12,7	100	-	-	-	109(6)	136(6)	372(6)	372(6)	400(6)	400(6)	400(6)	589(6)
Nachtwaker	19,3	100	-	-	-	131(6)	131(6)	394(6)	394(6)	394(6)	412(6)	412(6)	650(6)

Brusselse levensstandaard, 1914-1925

		1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Arbeider in de vismijn	18,4	100	-	-	-	110(6)	151(6)	527(6)	526(6)	535(6)	528(6)	534(6)	855(6)
Magazijnier	40,4	100	-	-	-	119(6)	119(6)	146(6)	315(6)	327(6)	359(6)	345(6)	416(6)
Bediende	42,3	100	-	-	-	134(6)	141(6)	343(6)	417(6)	431(6)	446(6)	460(6)	581(6)
PERSONEEL VAN HET ST.-PIETERSHOSPITAAL													
Ongeschoolde arbeider	26,8	100	107(8)	107(8)	107(8)	150(8)							
idem (andere kategorie)	25,0	100	108(8)	108(8)	108(8)	166(8)							
idem (andere kategorie)	26,5	100	107(8)	107(8)	107(8)								
Idem (andere kategorie)	23,0	100	108(8)	108(8)	108(8)	155(8)							
Naaister	21,0	100	100(8)	100(8)	100(8)	120(8)							
Strijkster	23,0	100	100(8)	100(8)	100(8)	106(8)							

BRONVERMELDING :

- (1) *Les fluctuations des salaires dans différents pays de 1914 à 1925*, B.I.T., Genève, 1926, p. 50.
- (2) *Bulletin communal de la ville de Bruxelles. Minimum de salaire pour 1920. Question de M. Vandenbosch*, 1919.
- (3) *Arbeidsblad - Revue du travail*, "Marche du travail", 1919-1925.
- (4) G. DE LEENER, "L'industrie", in : E. MAHAIM, *La Belgique restaurée*, Bruxelles, 1926, pp. 224-225.
- (5) Bourse du travail de Bruxelles, hernomen in *Revue internationale du travail*, 1921-1925.
- (6) *Bulletin communal de la ville de Bruxelles, Budgets*, 1914-1925.
- (7) Rekeningen Burgerlijke Godshuizen, Archief O.C.M.W., 1914-1925.
- (8) Fonds directeur Hôpital St.-Pierre, Archief O.C.M.W., 1914-1920.

**POUVOIR D'ACHAT ET INDEXATION
LE NIVEAU DE VIE BRUXELLOIS
PENDANT ET APRES LA PREMIERE GUERRE
MONDIALE, 1914-1925**

par

Peter SCHOLLIERS

RESUME

Durant les années de 1914 à 1925, l'histoire des prix en Belgique a été caractérisée par une augmentation sensible, due à trois causes : la disette (1916-1918), l'inflation gonflée (fin 1919-1920) et enfin la dévaluation (1925-1926) provoquant l'augmentation des prix. Une période de baisse (1919 et 1921-1922) interrompit chaque montée. Après la guerre, la Belgique se voyait donc confrontée à un niveau de prix qui surmontait de cinq à six fois le niveau de l'avant-guerre (graphique 2) et en dehors des puissances de l'Axe vaincu, le pays connaissait les montées les plus hautes de l'Europe.

Les salaires n'augmentaient pas en une même proportion et la disproportion qui naissait entre les prix et les salaires entraînait une baisse considérable du pouvoir d'achat des ouvriers. Ce n'est qu'en 1923 que le niveau du pouvoir d'achat de 1914 était dépassé de peu, tandis que les deux années suivantes le salaire réel retombait au niveau de 1914 (graphique 5). En conséquence, nous ne pouvons donc suivre les auteurs qui ont avancé la thèse d'une hausse notable du niveau de vie des travailleurs après la première guerre mondiale (voyez la note 51).

L'indexation des salaires était un moyen de sauvegarder le pouvoir d'achat. Mais l'adaptation des salaires à l'index des prix de détail ne se révélait pas aussi utile, parce que dans une première phase les prix baissaient (1921-1922) et dans une seconde les prix augmentaient de peu (1923-1924). Les salaires bruxellois, qui étaient prédominants mais non-indexés, haussaient plus que les salaires indexés dans ces années-là. Pendant la période où les prix reprenaient leur allure ascendante (1925-1926), l'indexation des salaires devenait une nécessité.

Peter SCHOLLIERS

**PURCHASING-POWER AND INDEX-LINKING
THE BRUSSELS STANDARD OF LIVING DURING
AND AFTER WORLD-WAR I 1914-1925**

by

Peter SCHOLLIERS

SUMMARY

During the period between 1914 and 1925 the Belgian price-history was characterized by sharp rises which were to be attributed to three phenomena. Prices sky-rocketed successively through the scarcity (1916-1918), the ever-increasing inflation (end of 1919-1920) and eventually the devaluation (1925-1926). Each stage in the rise was interrupted by a period of fall (1919, 1921-22).

Thus, after the war Belgium was confronted with a price-level which was five to six times higher than in 1914 (cp. diagram 2). Consequently the country had to contend with the greatest price-rises of Europe, apart from the defeated Axis Powers. However, the wage-level did not rise to the same extent and the disproportion between wages and prices that existed during and after the war, caused the purchasing-power of the labourers to decline.

Not until 1923 was the level of the 1914 purchasing-power exceeded for a short while, but in the two subsequent years it fluctuated again around the 1914-level (cp. diagram 5). So, we cannot at all speak of a considerable rise of the real wages after World War I, as some authors claim (cp. note 51). The index of retail-prices to which the wages could be linked, constituted a measure through which the purchasing-power could be maintained.

The technique of wage-linking, however, after its first application did not prove so useful, as in the first stage prices fell (1921-22) and in the second they rose but moderately (1923-24). Therefore the non-index-linked Brussels wages were better off in those years than the index-linked wages.